

de schouw

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Nr. 4 - 1986

winterschouw 1986

33e jaargang nr. 4
21 december 1986

INHOUD

- 62 De Hoge Veluwe het hele jaar door — Ko Sagel
65 Hoe overleven dagvlinders de winter? — F.A. Brink
74 Voettochten — D. Bruijn-Huurman
75 Dassen-leven — Jan W.F. Buschkens
80 Werkgroep Geschiedenis — G. Breman
81 Samenvatting van het Jubileumjaar 1985
Stichting het Nationale Park De Hoge Veluwe
88 Het krenteboompje — Joop Comijs

de schouw

Orgaan van de Vereniging „Vrienden van De Hoge Veluwe”

Eindredactie:

Mr. G.A. Derkzen, Fred. Hendriklaan 30, 1411 GA Naarden, tel. 02159-47730

W. Hendriks, Arnhemsestraatweg 195, 6991 AL Rheden, tel. 08309-2459

H. Siepel, W. van Noortstraat 120, 3514 GH Utrecht, tel. 030-731314

Alle correspondentie betreffende De Schouw (met uitzondering van adreswijzigingen, aanmeldingen etc. zie voorlaatste bladzijde) richten aan:

Redactiesecretariaat De Schouw:

Mr. G.A. Derkzen, Fred. Hendriklaan 30, 1411 GA Naarden.

Inzenden kopij:

vóór 15 februari, 15 mei, 15 augustus en 15 november.

Contactadressen van de vereniging:

Werkgroep De Dennescheerders:

M. Pronk, Diamantstraat 20, 7314 HP Apeldoorn, tel. 055-552393

Bezetting De Aanschouw:

Mevrouw B. Wit-van Koetsveld, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist, tel. 03404-14165

Aanmelden nieuwe gidsen:

Mevrouw D. Bruyn-Huurman, Kapelleboom 75, 6865 AX Doorwerth, tel. 085-334224

Plantenwerkgroep:

D.G. Kon, Schubertlaan 11, 6815 HH Arnhem, tel. 085-426807

Overname uit de inhoud van dit tijdschrift is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en onder vermelding van de bron.

Foto omslag: K. Sagel

De redactie van de Schouw
wenst alle vrienden
prettige feestdagen en een
gelukkig en voorspoedig 1987

De Hoge Veluwe het hele jaar door

Winter: koud - akelig - naar - doods

Vele mensen zullen zo over de periode tussen december en maart denken. Gelukkig niet allen. Velen zoeken ook in de winter de natuur op en kunnen genieten van alles wat dit tijdperk te bieden heeft. Sommigen zullen zich gedurende een lange wandeling door het verstilde bos laten verleiden tot filosofische bespiegelingen. Zij zullen onder de indruk komen van het statige geboomte en meevoelen met volkeren van over de hele wereld, die in een boom meer hebben gezien dan een leverancier van hout. Heeft de Wodaneik niet een diepere betekenis? Spreekt men niet van de boom van kennis van goed en kwaad? Schrijft de adat niet voor, dat de Javaanse houthakker zich verzoent met de boomgeest en wie kent niet de vele mysteriën in en om de waringinboom? Is de Griekse zuil met zijn basement, schacht en kapiteel niet afgeleid van wortel, stam en kruin? En vinden we niet, in ons land wandelend langs oude huizen, de levensboom boven de voordeur? Juist daar, waar het licht naar binnen valt. Overpeinzingen genoeg. Maar het kan ook anders.

Kijken - genieten

Wandelend over het Otterlose zand, genieten van prachtige luchten. Zien hoe in korte tijd het harde winterlicht kan overgaan in tere grijze tinten. Of hoe een aarzelend zonnetje langzaam verdreven wordt door een donkere sneeuwvlucht. Letten op de bewegingen in de natuur, een blad dat dwarrelend neerkomt, een tak door de wind voortgestuwd. Zand, door een felle storm opgejaagd en dan je verbaasd buigen over de beeldhouwde vormen die de wind in het zand heeft nagelaten. Iedere verhoging heeft een andere vorm gekregen. Op een helling zijn prachtige ribbelstructuren ontstaan, na een regenbui vermengd met putjes die de druppels hebben nagelaten.

De zomers blauwe weerspiegeling in het water van de Deelense was heeft plaats gemaakt voor een grijsgroen laagje ijs, hier en daar overwaaid door een vleugje poedersneeuw. De laagstaande

zon speelt met de ijskristallen, die zich hebben vastgezet op plantenresten, die boven de ijskorst uitsteken. De door de wind bewogen halmen van het pijpestrootje trekken cirkels in de dunne laag sneeuw op de oever van het heidemeer. Kleine modderplasjes langs het pad vol rottend blad zijn door de vorst omgetoverd tot abstracte schilderijen.

Er hangt een lichte nevel over het Deelense zand. De contouren van bomen zijn nog net zichtbaar. In de verte lost het pad op in een grijze waas. Dan verandert het beeld snel. Als een witte deken van enorme afmeting rolt een grijze massa over het veld, die met grote snelheid op je afkomt. Enige ogenblikken later is alles bedolven onder een dikke, ondoorzichtige mist. De temperatuur daalt snel. Dan steekt een lichte bries op. Er komen scheuren in de mistdeken en na een uur is de oude situatie weer hersteld.

's Nachts is de mist terug gekomen. De temperatuur is onder nul gedaald. Er is een nieuwe wereld ontstaan; alles is berijpt. De beuk ziet zijn blaadjes wit omljnd. De vruchtdoosjes van de hennepnetel zijn prachtige sieraden geworden; het vruchtpluis van de klis heeft zilveren kwastjes gekregen. De twijgen van de berk zijn veranderd in een ijzige waterval. Tot de dooi invalt. Dan weerspiegelt het licht zich duizendvoudig in de glinsterende druppels. Er vormen zich plasjes, waarin het landschap zich verdubbelt.

De sneeuw heeft het landschap een ander aanzien gegeven. De zwarte takken van de bomen zijn bedekt met een witte laag. De graspollen van het pijpestrootje zijn witte bulten geworden en de rhododendron heeft witte mutsjes opgezet. Sommige heel jonge bomen buigen diep onder hun zware last en een gedeelte zal zich nooit meer oprichten. Takken kunnen het gewicht niet dragen en breken af. De vele kleuren in het veld zijn teruggebracht tot zwart en wit. Als na de bui de wolken weg trekken en een strak blauwe lucht verschijnt, worden de schaduwen blauw. Een ondergaande zon tovert gele en oranje lichtpartijen in het felle wit en laat de sneeuwkrystallen schitteren als diamanten. Op de Franse

berg harmonieert het geelbruin van de adelaarsvaren prachtig met de witte sneeuw. Fel steken de vossen en het rood van de braamstengel hiertegen af. Het is stil in het bos. De sneeuw heeft alle geluiden gedempt. Een enkele maal wordt de stilte onderbroken door het doffe geluid van neerploffende sneeuw die van de takken afglijdt. Of door een harde knal, veroorzaakt door een vorstschuur, die de bast van een boom over grote lengte openscheurt.

Waarnemen - observeren

Voor de oplettende wandelaar, geïnteresseerd in bomen, is in de winter veel te ontdekken. Op grote afstand en afstekend tegen een strakke lucht spreken de silhouetten een duidelijke taal. De ronde linde onderscheidt zich van de slanke berk. De pyramidale opbouw van de zilverspar van de wildgroei die de vliegden vertoont. Dichterbij gekomen valt de stam op. De gladde stam hoort bij de beuk, de knoestige bij de eik. Ook de schors kan ons helpen de juiste naam te vinden. De ruwe berk tooit zich met een grove, gebarsen schors vol zwarte groeven; de zachte berk heeft een fijne tekening. Meer dan ooit vallen de ademhalingsorganen, de z.g. lenticellen, van de vuilboom op.

Ook de knoppen zijn een studie waard. De grote glanzende knoppen van de paardekastanje staan in groot contrast tot de nauwelijks zichtbare knopjes van de acacia, die zich schuil houden in de oksels van scherpe doorns. En misschien liggen er onder de boom nog herkenbare bladeren en daartussen afgevallen vruchten, die ons verder kunnen helpen bij het herkennen van de boom. Bij zulke wandelingen is het boek „Bomen in de winter”, geschreven door W. de Herder en C. van Veen een goede metgezel.

Een ontmoeting met herten, reeën, varkens of moeflons hoort op de Hoge Veluwe niet tot de uitzonderingen. Minder vaak laat de vos zich zien. Slechts enkele gelukkigen hebben ooit het pad van een das of een boomarter gekruist. Begrijpelijk, want deze laatste verlaten alleen in de nacht hun schuilplaatsen.

Gelukkig laten alle dieren hun sporen na en dus weten we dat ze er zijn. Grote forse sporen vinden we het hele jaar. Aan afmeting en vorm

kunnen we vaststellen of het van een hert of van een ree is. Fijnere sporen vinden we in de winter, wanneer pad en veld minder worden belopen dan in de zomer. Vooral in de vers gevallen sneeuw zijn de sporen van de vos, egel en das goed te lezen.

Naast de voetsporen verraden dieren hun aanwezigheid ook door vraatsporen. De smidse van de specht is herkenbaar aan de vele dennekegels, die op een speciale manier bewerkt zijn. Als we een sparrekegel vinden met ingeknipte schubben, dan weten we dat een kruisbek zijn honger heeft gestild. Een eekhoorn eet de kegel kaal tot aan de top.

Een mierennest met daarin grote gaten maakt ons duidelijk dat een groene specht zich aan de mierenlarven te goed heeft gedaan.

Een hoofdstuk apart zijn de uitwerpselen. Ook hieruit is veel te leren. Wie meer wil weten van de verschillende sporen, die dieren nalaten, leze „Elseviere sporengids” van P. Bang en P. Dahlstrom.

En doodts?

Zelfs in de meest koude winterperiode gaat op talloze plaatsen het leven door. De rottende bladeren, de humuslaag en daaronder de zwarte aarde bevatten miljarden levende organismen. Ontelbare myceliumdraden woekeren voort en zullen in verschillende seizoenen hun vruchten tonen. Deze soms bont gekleurde paddestoelen vinden we het hele jaar door. Ook in de winter! Spinnen, larven, maden en rupsen hebben onder het blad een goede schuilplaats gevonden. Sommigen blijven actief, anderen brengen de winter slapend door. Ongetwijfeld liggen in diepere lagen kluwen adders dicht tegen elkaar aan. Zo houden ze nog enige lichaamswarmte vast.

In de tweede helft van de winter zullen de antheridiënbekertjes van het ruig haarmos de zandvlakte weer omtoveren tot een rood tapijt.

In deze periode werpen de herten hun gewei af. De varkens voelen het voorjaar al komen. Het is immers hun bronsttijd. Ieder bezoek aan de Hoge Veluwe wordt beloond met de geluiden van vele vogels. Bijna altijd laat het roodborstje zijn fijne geluidjes horen, evenals het parmantige winterkoninkje. Troepen mezen vliegen van

Besneeuwde graspol — Foto: K. Sagel

boom tot boom en worden nooit moe hun acrobatische toeren te vertonen.

Enkele vogels oefenen al hun voorjaarsmelodietje in.

Een ontmoeting met een zeldzame trekvogel is altijd mogelijk.

Tot slot: het is een prettige ervaring om ondanks de kou toch, ergens zittend op een omgevallen boomstam je meegebrachte chocolademelk te drinken. En wat een heerlijke warme thuiskomst na een natte en koude wandeling.

Ko Sagel.

Hoe overleven dagvlinders de winter?

Verslag lezing drs. F.A. Brink, Hoge Veluwedag 22 februari 1986 Foto's R. van Beek, R.I.N.

Wie aan dagvlinders denkt, denkt aan een behaaglijke warme zomerse dag buiten. Wat moet men zich daar u bij voorstellen op een gure winterse dag? Geen kleurige, vrolijk fladderende vlinders, maar onooglijke kleine eitjes, kleine ineengeschrompelde rupsjes en mummie-achtige poppen. Dit zijn de toestanden waarin de vlinders in de winter aanwezig zijn. Op het eerste gezicht niet bepaald interessant om daar bij stil te staan. Dat zou het ook niet zijn als alle vlindersoorten op dezelfde manier de winter zouden trachten te overleven.

Iedere soort doet het op zijn eigen manier en op zijn eigen plek. Wat steekt daar achter?

De ontwikkeling van een vlinder verloopt via ei, rups (die groeit en 5 keer vervelt) pop naar vlinder en in principe kan er in elk van deze vier stadia een winterslaapje doorgemaakt worden. Dat gebeurt ook. De Nederlandse dagvlinderfauna telde ongeveer 76 soorten (zeldzame dwaalgasten buiten beschouwing gelaten), waarvan men er op de Hoge Veluwe een 34-tal kan tegenkomen. Wanneer naar hun wijze van overwinteren de soorten in een tabel geordend worden, ziet men het volgende:

wijze van overwinteren	voor Nederland aantal soorten	%	Hoge Veluwe aantal soorten	
als ei	10	13%	6	18%
als rups	46	61%	15	44%
als pop	11	15%	7	11%
als vlinder	6	8%	4	12%
als trekvlinder	3	4%	2	6%

De dagvlinderfauna van de Hoge Veluwe heeft ten opzichte van de landelijke fauna naar verhouding meer als ei-overwinterde soorten en minder als rups-overwinterde. Dit beeld wordt anders wanneer straks de Hoge Veluwe in detail naar vegetatietype bekeken wordt.

De gevaren waaraan de insekten tijdens de winter blootgesteld staan zijn:

1. bevriezen - bij langdurige strenge vorst
2. uitdrogen - bij schrale vorst zonder sneeuwdek
3. beschimmelen - bij een natte en zachte winter
4. vraat door dieren - in bomen en struiken de insektenetende vogels en in de stroeisellaag de muizen.

De trekvlinders zijn soorten die niet tegen bevriezen kunnen en daarom in de herfst naar Zuid-Europa trekken. Hun nazaten kunnen in het voorjaar weer in noordwaartse richting trekken. (Atalanten, distelvlinder, luzernevlinder). Voor de thuisblijvers geldt dat voor het ontsnappen aan de wintergevaaren ieder stadium zijn voor- en nadelen heeft.

- Ei: voordeel: zeer klein, daardoor moeilijk te vinden door vogels.
- Rups: voordeel: kan goede schuilplaats opzoeken.
nadeel: is een begeerlijk hapje voor insekteneters, is kwetsbaar voor schimmelaantasting.
- Pop: voordeel: beschermd door hard pantser van de pophuid.
nadeel: zeer begeerlijk hapje voor insekteneters.
- Vlinder: voordeel: kan de beste schuilplek in de wijde omgeving uitzoeken (holle boom, grot, onverwarmde schuren enz.).
nadeel: kwetsbaar en gezocht door insekteneters.

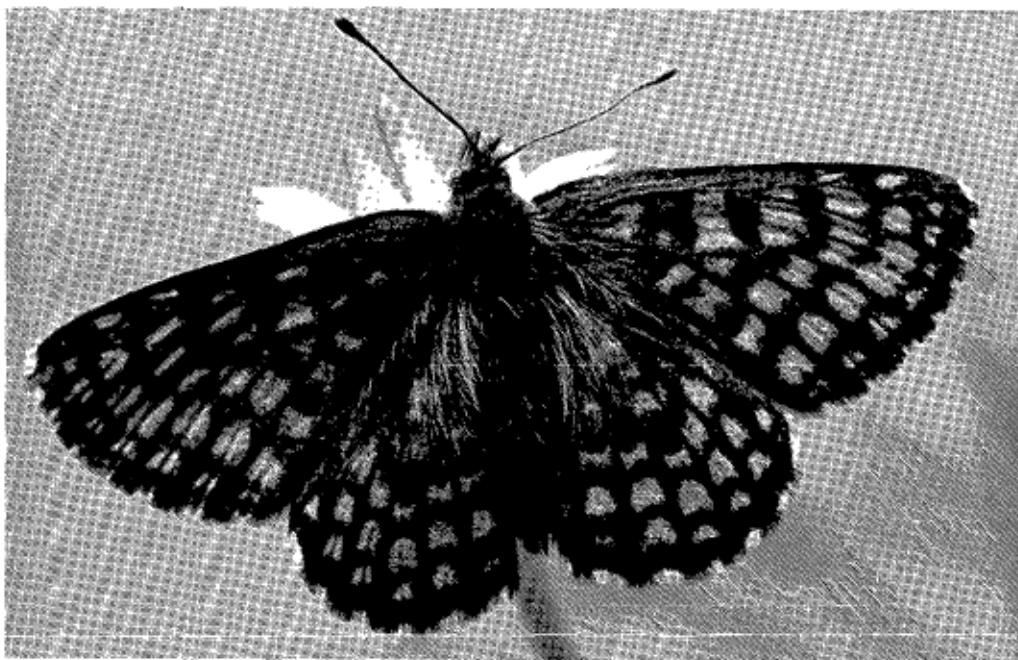
Uit de tabel met de aantallen soorten bleek dat de meeste dagvlinders als rups overwinteren. Bij de dagvlinderbevolking van de Hoge Veluwe blijkt het overwinteren als ei naar verhouding meer voor te komen. Zou er een verband bestaan tussen de wijze van overwinteren en het milieutype waarin de soort leeft? En hoe spoort men zo een verband op?

Om met de laatste vraag te beginnen wordt er eerst nagegaan in wat voor biologische groepen de dagvlinders in te delen zijn. Het blijkt dat de familie-indeling gemakkelijk enige houvast biedt. Een vlinderfamilie is ten slotte een groep van soorten die naar hun erfelijke afkomst verwant aan elkaar zijn en dus in grote lijnen met hetzelfde biologische sop overgoten zijn.

Achtereenvolgens zullen 6 families en onderfamilies de revue passeren die op de Hoge Veluwe voorkomen.

Witjes:

Nederland 9 soorten (waarvan 2 zo goed als verdwenen). Hoge Veluwe 3 = 43%.

Bosparemoervlinder

Familietrekjes:

- snelgroeiers; de rupsen zijn in 3 tot 5 weken volwassen;
- veeltelers; er zijn 3 tot 4 generaties per jaar (uitzonderingen citroentje en oranjetipje die maar 1 generatie hebben).
- zwerflustig; de vlinders vliegen in de regel ver weg van de geboorteplaats

Overwintering:	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	0	2	5	1	1
Hoge Veluwe	-	0	2	1	0

Koolwitjes; oranjetipje; luzerne vlinders, citroentje.

De rups van het citroentje leeft op vuilboom en de vlinder overwintert in het bos diep weggekropen in een graspol of onder een struikje vossenbes.

Blauwtjes:

Nederland 21 (waarvan 4 uitgestorven).
Hoge Veluwe 9 = 53%

Familietrekjes:

- fijnproevers en uitkieners: de rupsen hebben

hoogwaardig voedsel nodig. De rupsen van de meeste blauwtjessoorten eten alleen bepaalde delen van de voedselplant, de vlinders leggen hun eien vaak heel precies op bepaalde plekken.

- weinigtelers; de meeste soorten hebben maar 1 generatie per jaar.
- thuisblijvers; de vlinders blijven in de buurt van hun geboorteplek.

Overwintering:	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	6	13	2	0	0
Hoge Veluwe	3	4	2	-	-

Kleine pages, vuurvlinders en blauwtjes.

De eikepage, een ei-overwinteraar, is een gewoon soort maar laat zich niet gemakkelijk zien. De vlinders blijven meestal in de boomtoppen (omhoog leren kijken en een kijker gebruiken!). De eikepage is een heel preciese uitkiener die zijn eieren legt op de eindknoppen in de buitenste contouren van een eik die dikke knoppen maakt (een eik die gaat bloeien). De eieren worden dus gelegd op plaatsen waar in de winter zelden vogels komen! De rupsjes komen in april uit en

Grote parelmoervlinder

wringen zich in de knop zodra deze iets open gaat.

De rups eet van de jonge katjes en is tegen eind mei volwassen. In de laatste week is hij gedwongen over te schakelen op het eten van blad omdat de katjes dan uitgebloeid zijn.

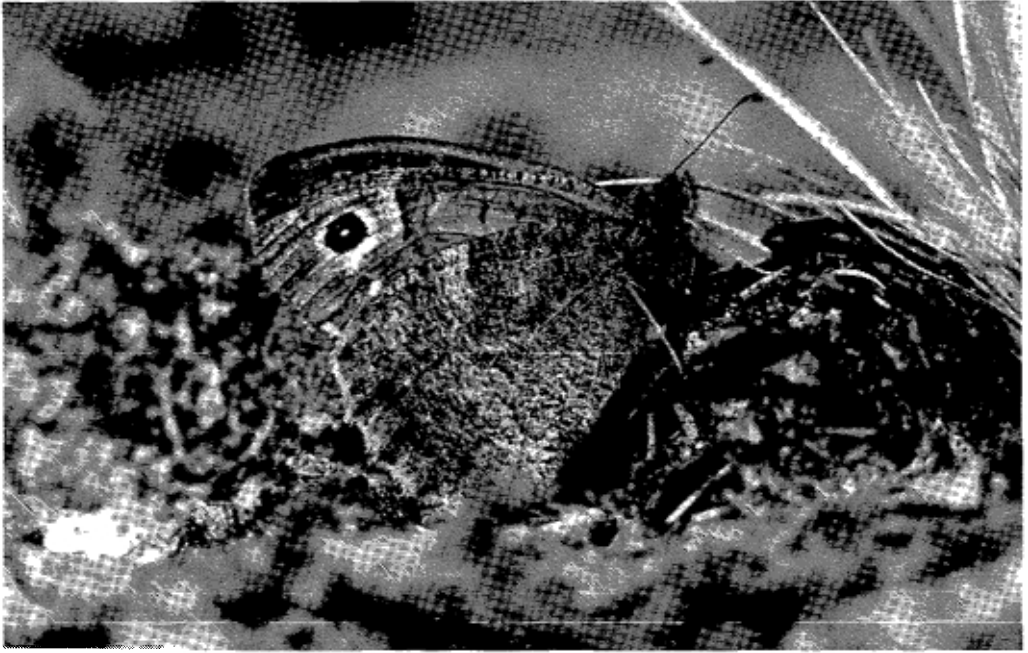
De bruine eikepage, ook een ei-overwinteraar, leeft in de struiklaag en legt zijn eieren op twijgen van lage eikestruikjes. Hij leeft dus in een andere wereld dan de eikepage, meer aan de randen van heidevelden en open plekken in het bos waar jonge eiken opstaan. De vlinders ziet men begin juli op bloeiende bramen. Het groentje is een pop-overwinteraar en is in de maanden mei en juni de algemene verschijning op de Hoge Veluwe in de heide, vooral langs bosranden. De rups leeft op een aantal, geheel verschillende planten zoals heide, dopheide, vuilboom en braam.

Het is een echte fijnproever die van iedere plantesoort bepaalde delen uitkiest, van de heide de bloem- en bladknoppen.

De vuurvlinders, bruine vuurvlinder en het vuurvlindertje, leven op lage, kleine zuring-

plantjes, overwinteren als rups en hebben 2 tot 3 generaties per jaar. Zij komen algemeen en verspreid op de Hoge Veluwe voor.

Het heideblauwtje is een ei-overwinteraar, en leeft op struik- en dopheide. Het is een sterk myrmicofiele soort, dat wil zeggen dat hij speciale organen heeft om mieren te lokken. Op zijn rug zit een klier die een suiker- en aminozuur houdend stof afscheidt waar mieren dol op zijn. Daarnaast zitten aan weerszijde van de rugklier twee poliepvormige organen die snel in- en uitgestulpt kunnen worden en die waarschijnlijk een geurstof verspreiden die de mieren in een opgewonden toestand brengen. De rups houdt ervan dat de mieren over hem heen lopen en betasten en belikken en zodra er mieren hun aandacht verslappen, steekt de rups snel even zijn poliepvormige orgaantjes uit waarop de mieren reageren door ijlings naar de rups terug te lopen. Het voordeel voor de rups is dat de mieren sluipwespen weghouden en dat de mieren de rups niet als prooi behandelen. De extra prestatie die de rups levert (de produktie van de lokstoffen) moet gecompenseerd worden door extra goed

Kleine heidevlinder

voedsel te eten. De rupsen eten de knoppen en jonge scheuten van heideplanten die een hoog eiwitgehalte bevatten. Als de heideplanten niet in goede conditie zijn, gaan de rupsen dood van honger.

Het gentiaanblauwtje, een rupsoverwinteraar, is zeer extreem myrmicofiel, hij kan niet zonder mieren leven. De vlinder legt de eieren op bloemknoppen van klokjesgentiaan en de rupsen leven van het vruchtbeginsel. Zodra de rupsjes, 3½ mm groot zijn verlaten zij de bloem en laten zich door mieren naar het nest slepen. De rups heeft de rugklier en geurklierjes over zijn hele lichaam (geen uitstulpbare poliepvormige organen) om de mieren aan zich te binden. In het mierenest leeft hij in het begin van miere-larven, doch later gaat hij om voer bedelen bij de mieren. De rups verpopt in het mierenest, doch zodra de vlinder uit de pop komt zijn er geen middelen meer om de mieren te vriend te houden. De vlinder met zijn nog weke, onontwikkelde vleugels moet letterlijk voor zijn leven rennen om het nest uit te komen. Het gentiaanblauwtje komt op de Hoge Veluwe voor op de

plaatsen waar gentianen groeien en de geschikte mieren (knoopmieren) hun nesten hebben.

Vossen:

Nederland 11 soorten.

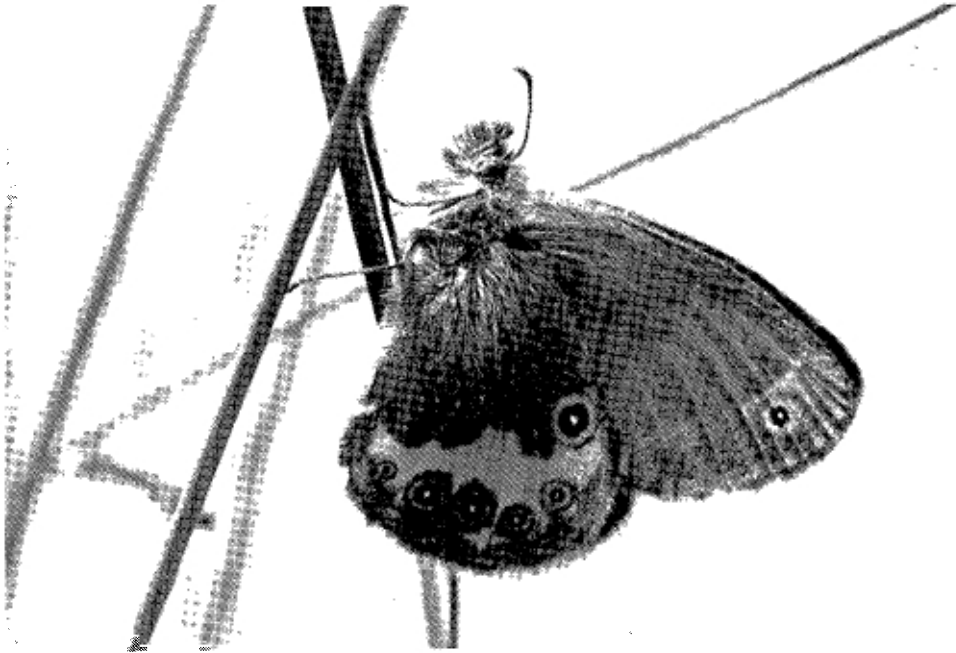
Hoge Veluwe 7 = 64 %

Familietrekjes:

- snelgroeiers; 5 soorten leven op sappige jonge brandnetels.
- rondspeurders: de vlinders verkennen de wijde omgeving naar bloemen, overwinteringsplaatsen en voedselplanten voor de rupsen.
- veeltelers: de algemene soorten maken 2 tot 3 generaties per jaar.

<i>Overwintering:</i>	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	0	3	1	5	2
Hoge Veluwe	-	1	1	3	2

De ijsvogelvlinder is de enige rupsoverwinteraar uit deze groep die op de Hoge Veluwe voorkomt. Hij leeft in rijke, half open bossen met ondergroei van kamperfoelie, de voedselplant van de rups. De Hoge Veluwe heeft in dit opzicht (nog) niet zoveel te bieden en hij komt er

Tweekleurhooibeestje

alleen voor in jaren dat het erg voorspoedig met hem gaat. De ijsvogelvlinder leeft in een wereld waar in de winter veel insektenetende vogels komen. Het gevaar van opgegeten te worden wordt ondervangen door het bouwen van een overwinteringshulsje dat de rups kunstig maakt uit een stukje blad dat aan een kamperfoelietwijg vastgesponnen wordt. De rups heeft fantastische schutkleuren, die in de loop van zijn leven veranderen op een manier dat de schutkleuren het beste passen bij de grootte van de rups. De pop is heel bizar van vorm en kleur en een vogel die gejaagd op zoek is naar voedsel voor zijn hongerige jongen, weet niet zo gauw bij het vinden van zo een pop, wat dat voor een raar ding is en zoekt verder naar prooien waarmee hij vertrouwd is. Een dergelijk misleidingsysteem tegen vogelvraat werkt alleen als de vlinder vrij zeldzaam is en de vogel niet de gelegenheid hebben om te leren dat die rupsen en poppen goed eetbaar zijn.

Het landkaartje, een popoverwintenaar, leeft op brandnetels in bossen en bosranden. Deze soort is beroemd om zijn seizoensdimorfisme. De

vlinders die uit in het voorjaar uit de pop komen, zijn vosbruin en lijken op die van de kleine vos, de vlinders die in de zomer uit de pop komen zijn zwart met een witte band en lijken op die van de ijsvogelvlinder.

De kleine vos en de dagpauwoog zijn vlinderoverwinteraars. De rupsen leven in grote groepen bijeen op brandnetels langs bosranden, wegbermen of slootkanten. De rupsen zijn bewapend met stekels die een redelijk afweer tegen vogelvraat vormen.

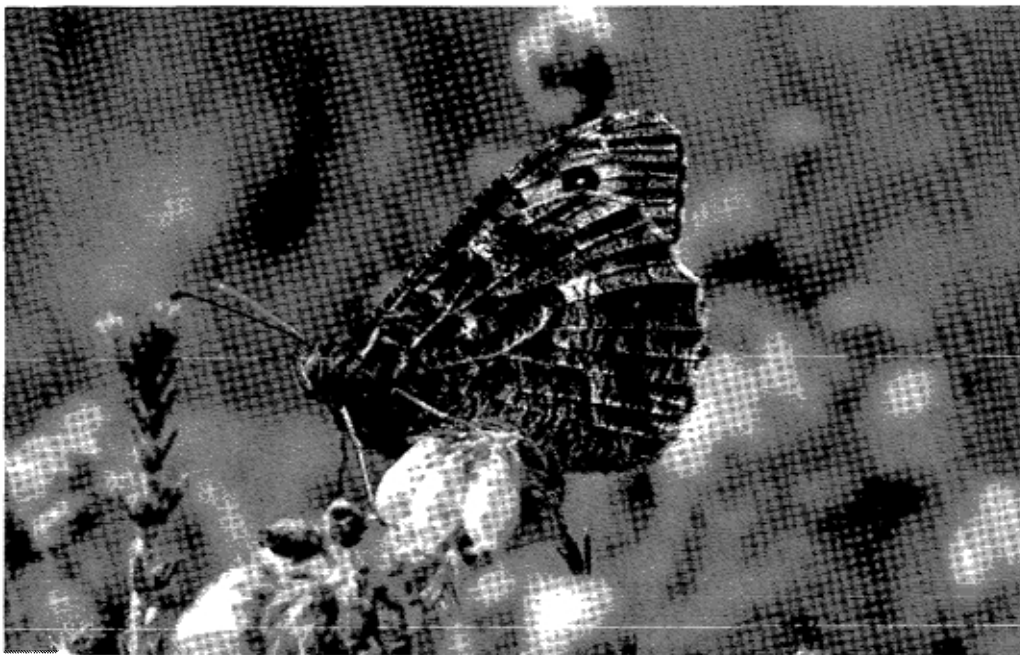
De atalanta en distelvlinder zijn trekkers die fabuleuse afstanden kunnen afleggen om de plekken te vinden die op een bepaald tijdstip van het jaar geschikt voor ze zijn.

Parelmoervlinders:

Nederland 12 soorten (waarvan 5 uitgestorven).
Hoge Veluwe 3 = 43%

Familietrekjes:

- traaggroeiers en fijnproevers: de ontwikkeling van de rupsen duurt meer dan 8 weken, de rupsen van de meeste soorten leven op viooltjes.

Heidevlinder

Viooltjes zijn vaak alleen eetbaar voor de rupsen in het voorjaar.

- thuisblijvers: hoewel de grote parelmoervlinders hun omgeving binnen een straal van meer dan 1 km verkennen, zijn zij in de regel trouw aan hun geboorteplaats.
- weinigtelers: in de regel 1 generatie per jaar.

Overwintering:	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	2	10	0	0	0
Hoge Veluwe	1	2	-	-	-

De groep van de parelmoervlinders is sterk bedreigd. Op de Hoge Veluwe komen zij nog vrij talrijk voor. De twee soorten die op viooltjes leven zijn de duinparelmoervlinder (ei-overwinteraar) en de grote parelmoervlinder (overwintert als piep klein rupsje dat niet meer gegeten heeft dan zijn eigen eischaal). De bosparelmoervlinder die als halfwas rups overwintert, leeft op de Hoge Veluwe van hengel en de variatie in aantal vlinders is sterk gekoppeld van de jaarlijkse fluctuatie in voorkomen van deze plantesoort.

Zandoogjes:

Nederland 12 (waarvan 1 uitgestorven).

Hoge Veluwe 7 = 64%

Familietrekjes:

- traaggroeiende graseters, ontwikkeling van de rups duurt vaak 3 tot 4 maanden.
- bescheiden thuisblijvers; de overwegend bruine vlinders bezitten vaak goede schutkleuren.
- weinigtelers; 1 generatie per jaar. Alleen het hooibeestje, bont zandoogje en argusvlinder zijn veeltelers.

Overwintering:	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	0	11	1	0	0
Hoge Veluwe	-	6	1	-	-

Op de Hoge Veluwe komt in de buntgrassteppe de kleine heidevlinder voor. De populatie van de Veluwe is de enige die in Noord-West-Europa nog overgebleven is. Kleine heidevlinders komen pas weer voor in Oost-Duitsland en Midden-Frankrijk. Bij ons ligt er een gevaar op de loer dat het milieu van de kleine heidevlinder bedreigt. Dat is de tendens tot overheersen van het

Kommavlinder

mos *Campylopus introflexus*, een uitheemse mossoort die zich recent in Nederland gevestigd heeft en goed gedijt bij luchtverontreiniging. Het heeft de plaats ingenomen van de meer kieskeurige korstmossen.

Verder herbergt de Hoge Veluwe de in Nederland enig overgebleven populatie van het tweekleurhooibeestje.

De meest opvallende zandoog op de Hoge Veluwe in de maand augustus is de heidevlinder, die overal zit waar de hei open is en een pollenstructuur heeft met een grasbegroeiing van buntgras, schapegras of zeggen. Er is geen zandoogrupp die bochtige smele eten kan. Pijpestrootje is voor rupsen alleen geschikt als de planten fors groeien en vochtige plekken staan. Wat wij nu een vergraste hei noemen (met bochtige smele of armetierig groeiend pijpestrootje) is voor vlinders iets heel anders dan een grasrijke hei. Een vergraste hei is vrijwel vlinderloos, een grasrijke hei (met nog een aantal kruiden daarin) is vlinderrijk. Een puur gesloten hei die in de nazomer er als een uniforme paarse deken uitziet, is eveneens zeer arm aan vlinders.

De als piep klein rupsje overwinterende kleine heidevlinder en de als halfwas overwinterende heidevlinder zijn een boeiend tweetal. Tinbergen heeft aan het begin van de jaren veertig een uitgebreide gedragsstudie gemaakt van de heidevlinder.

Het bonte zandoogje overwintert meestal als pop, soms ook als halfwas rups.

Dikkopjes:

Nederland 10 (1 uitgestorven).

Hoge Veluwe 5 = 56%

Familietrekjes:

- traaggroeiers; de meeste zijn graseters.
- rondflitsende honingzoekers, die meestal niet zo ver van huis gaan.
- weinig telers, 1 generatie per jaar

<i>Overwintering:</i>	ei	rups	pop	vlinder	trekker
Nederland	2	7	1	0	0
Hoge Veluwe	2	2	1	-	-

Op de grasrijke heiden komen twee dikkopjes voor. In mei-juni vliegt het als pop overwinterende aardbeivlindertje, in augustus - begin sep-

Hooibeestje

tember de als ei-overwinterende komvavlinder. Op plekken waar het gras hoog kan groeien (b.v. de Kleine Pampel) leven het zwartspriddikkopje (ei-overwinteraar) en het geelspriddikkopje (dat als nuchter rupsje in een coconnetje overwintert) en het groot dikkopje (overwintert als halfwas rups in een zelfgemaakt kokertje).

Iedere groep van verwante vlinders heeft zo zijn eigen familietrekjes maar meestal uiteenlopende wijzen van overwinteren binnen de groep. Alleen de zandoogjes zijn gelijk in hun overwintering, n.l. als rups. En dat zijn allemaal graseters. Het familietrekje „snelgroeien” houdt in dat de rupsen voedsaam eten moeten hebben. Dit zijn òf kruiden die op vruchtbare plekken groeien, òf de bloemen en knoppen van de planten (voedsel voor de blauwtjes). De grote snelgroeiërs leven op vruchtbare plekken.

Traaggroeien betekent dat de voedselkwaliteit minder mag zijn. Door gestaag door te eten kan op den duur dan toch de benodigde hoeveelheid voedingsstoffen naar binnen gewerkt worden.

Traaggroeiërs kunnen op onvruchtbare plekken leven.

Het familietrekje „veeltelen”, het optreden in een aantal generaties per jaar, is gekoppeld aan snelgroeien en dus aan het leven op vruchtbare plekken. Veeltelen houdt ook in de mogelijkheid van snelle aantalstoename en het leven op verschillende plaatsen in de loop van het jaar.

De zwerflust, de mate waarin de omgeving verkend wordt op zoek naar voedsel en schuilplaatsen, scheidt de mogelijkheid om voedselbronnen verspreid in een groot gebied te benutten. Dat kan zijn van hot naar her vliegen om alles bij elkaar te krijgen wat je nodig hebt, of door de ene keer hier te leven en een ander keer daar.

Thuisblijvers moeten alles wat ze nodig hebben in de buurt van hun geboorteplaats vinden. Als er niet veel is, dan wordt het een kwestie van de buikriem aanhalen of geduldig wachten tot er iets te eten is. Voor ieder familietrekje geldt dat daar fysiologisch het een en ander aan vast zit. De lichamelijke mogelijkheden en beperkingen krijg je van je familie mee. Waar iedere soort zich op richt is een levenswijze te ontwikkelen

waarbij voedselbronnen gebruikt worden die andere nog niet benutten en waarbij zo goed mogelijk ontsnapt wordt aan vijanden die op je belust zijn. Het zijn de aanpassingen aan ruimte en tijdproblemen waarin de soorten onderling allemaal verschillend zijn.

Het overwinteren komt dan in het licht te staan als overbruggingstijd tussen de periode dat er voedsel was en er weer nieuw te verwachten is. Soorten die een voedselbron gebruiken die in het voorjaar kortstondig beschikbaar is, moeten dan als ei op de plant of als pop of vlinder in de buurt overwinteren. De soorten die een voedselbron gebruiken die zowel in de nazomer als in het voorjaar bij de hand is, overwinteren als rups. Maar als je als familietrekje meegekregen hebt van traaggroeien, kun je alleen maar als rups overwinteren of desnoods als ei, mits je dan heel vroeg in het voorjaar kunt beginnen te eten. Terug naar de uitgangsvraag of er een relatie is tussen de wijze van overwinteren en het milieutype waarin een bepaalde vlindersoort leeft. Op de Hoge Veluwe zijn stuifzanden, buntgrassteppen, heiden, schrale graslanden, ruige graslanden, bosranden, bossen en ruderalesplekken = rommelsplekjes. Let wel, tuinen zijn biologisch gezien ook ruderalesplekken. Al deze verschillende „werelden” hebben hun eigen voor en nadelen om daarin te leven.

Stuifzand:

nadeel: schaarste, stuivend zand.
voordeel: eenzaamheid, geen vijanden.

Een stuifzand is zo schaars aan voedselbronnen dat daar *geen* vlinders leven.

Buntgrassteppe:

nadeel: schaarste, zomerdroogte.
voordeel: eenzaamheid, geen vijanden.

Hierin leeft één vlindersoort, de kleine heidevlinder. Hij heeft zeer bijzondere aanpassingen wat betreft zijn tijdsrelaties. De vlinder vliegt laat, eind augustus - begin september wanneer de ergste zomerdroogte voorbij is. De rupsjes komen eind september - begin oktober uit en wachten dan tot november met eten. Intussen is het buntgras weer gaan groeien en vlak voor de winter is het weer eetbaar. Begin maart gaan de rupsen verder met eten en zijn midden juni vol-

wassen, op het tijdstip dat buntgras in bloei komt en begint te verdorren. De rups verpopt in de grond en overleeft zo de hete juli-maand. Half augustus komen de poppen pas uit op het tijdstip dat de schaarse heidepolletjes in bloei staan.

Heide:

nadeel: af en toe een ramp (brand, plaggen)
voordeel: kort durende overvloed, ruimte.

Hierin leven 4 soorten; overwintering: als ei 2, als rups 1, als pop 1. Heidevlinder, heideblauwtje, kommavlinder, groentje.

De als rups overwinterende heidevlinder moet zowel in de nazomer als voorzomer te eten hebben. Kan dus niet in de buntgrassteppe leven omdat daar in september vaak nog geen groen gras is. De drie overige soorten hebben dus een overwinteringswijze waarbij ze startklaar zijn om van de voorjaarsgroei van de heide te leven.

Schraal grasland:

nadeel: tamelijke schaarste, groei hoofdzakelijk in voorzomer.
voordeel: vrij constant, van alles een beetje, ruimte.

Hier leven 8 soorten; overwintering: als ei 1, als rups 6, als pop 1.

Duinparelmoervlinder, grote parelmoervlinder, vuurvlindertje, bruine vuurvlinder, icarusblauwtje, hooibeestje, tweekleur hooibeestje, aardbeivlindertje.

Hier treedt het overwinteren als rups meer op de voorgrond, dus het gebruik van zowel de nazomer- als voorjaarsgroeiperiode van de planten. Het hooibeestje is als veelteler (2 tot 3 generaties per jaar) duidelijk meer mans dan de weinigteler tweekleurhooibeestje (1 generatie per jaar).

Ruig grasland:

nadeel: wisselvalligheid, afvalophoping door het afsterven van grassen en kruiden in het najaar.
voordeel: meer voedsel beschikbaar gedurende een lange groeiperiode.

Hier leven 5 soorten; overwintering: als ei 1, als rups 4.

Bruin zandoojje, argusvlinder, geelspriet-, en zwartsprietdikkopje, groot dikkopje.

Hier overheerst wederom het als rups overwinteren, dus het gebruik van najaar- en voorjaars-groeiperiode van het gras. De soorten zijn aangewezen op grassen met een hoge voedingswaarde over een lange periode, dus op tamelijk vruchtbare groeiplaatsen.

Bosrand:

nadeel: veel vogels en muizen in de winter
voordeel: beschutting, naar keuze zon en schaduw, meer voedsel.

Hier leven 5 soorten; overwintering: als ei 2, als rups 1, als pop 1, als vlinder 1.

Eikepage, bruine eikepage, bosparelmoervlinder, boomblauwtje, citroenvlinder.

Hier valt op dat vooral van de voorjaarsgroei-periode gebruik gemaakt wordt. Het boomblauwtje is de enige veelteler en deze stapt in de loop van het seizoen over naar andere planten; voorjaar: vuilboom, hulst; zomer: klimop, heide en andere planten. Is gespecialiseerd in het eten van bloemknoppen.

Bos:

nadeel: veel vogels en muizen.
voordeel: beschutting, van alles wat.

Hier leven 3 soorten; overwintering: als rups 1, als pop 2.

De rupsoverwintelaar is de ijsvogelvlinder, de popoverwintelaar zijn de veeltelers landkaartje en bont zandooje. De ijsvogelvlinders is zijn vijanden te slim af, de overige twee halen de schade in (vogel- en muizenvraat in de winter) door meer generatie te maken.

Ruderaal plekken:

nadeel: onvoorspelbaar hoe lang de plek geschikt blijft.
voordeel: goede voedingsbronnen.

Hier leven 7 soorten; overwintering: als pop 2, als vlinder 3, als trekker 2.

Knollewitje, klein geaderd witje, kleine vos, dagpauwoog, gehakelde aurelia, atalanta, distelvlinder.

De overwinteringswijze geeft hier een beeld van inpakken en wegwezen en vroeg in het seizoen opnieuw beginnen. Het zijn bovendien allemaal veeltelers die de schade door sterfte tijdens de winter in de zomer kunnen inhalen.

De vraag hoe dagvlinders de winter overleven, leidde tot de slotsom dat dit op allerlei mogelijke manieren gebeurt; als ei, rups, pop, of vlinder of zelfs door weg te trekken naar warmere landen.

De vraag of er een samenhang is tussen de wijze van overwinteren en de aard van het milieutype waarin zij leven, bracht ons op het spoor dat er een samenhang is tussen de tijdstippen waarop de rups er is en de periode dat de voedselplant goede voedingswaarde heeft. Is deze periode kort, b.v. alleen in het voorjaar, dan moet de vlindersoort als ei, pop of vlinder overwinteren. Als de soort als vlinder overwintert, dan moet er een schuilgelegenheid in de buurt zijn, b.v. een bos. Zo blijft er voor de soorten die op de uitgestrekte heidevelden leven alleen de mogelijkheid over om als ei of pop te overwinteren.

Zo is er voor ieder milieutype, gekenmerkt door zijn karakteristieke periode waarin de planten als voedselbronnen geschikt zijn, aan te geven welke wijzen van overwinteren het meest doelmatig zijn om in de pas te lopen met de groei van de planten. Het leren letten op de tijd - ruimte relaties die dieren met hun milieu hebben, kan ons een nieuwe wereld van wetenswaardigheden opleveren.

Voettochten

Na ± 15 jaar de voettochten over de de Hoge Veluwe te hebben geleid heeft mevrouw Ebregt-van Riemsdijk gemeend hiermee te moeten stoppen. Wil, je hebt met heel veel mensen op de Hoge Veluwe gewandeld en hun daar onvergetelijke uren bezorgd. Heel veel dank!

Het bestuur wil deze wandelingen graag voortzetten, zij het in enigszins gewijzigde vorm. 's Morgens 3 uur wandelen en 's middags 2 uur o.l.v. 2 verschillende gidsen. Om ongeveer 12.30 uur een erwtensoeppaaltijd voor deelnemers aan zowel de ochtend als de middagtocht. Natuurlijk kunt u ook 's morgens en 's middags meewandelen!

Voor deelname: zie gele opgavestroom in deze Schouw.

Mevr. D. Bruijn-Huurman

Dassen-leven

Wat wisten we eigenlijk weinig van dassen af en wat kregen we een hoop informatie en kijkjes achter de schermen op de Hoge Veluwedag, die op 20 september jl. plaatsvond. Het was een stortvloed die op ons toekwam. Gelukkig had de heer Dirkmaat, van de Stichting „Das en Boom” bij de kennismaking al gewaarschuwd voor zijn enthousiasme.

Aan de hand van fraaie dia's werden we een uur lang rondgeleid in het dassenleven - het bleek eigenlijk meer een hondenleven te zijn. Alhoewel een beschermd dier, wordt er toch nog erg veel op dassen geloerd. Een jacht die dit vriendelijke diertje absoluut niet verdiend heeft - het maakt weinig kapot en loopt geen mens in de weg. Door het optreden van de mens heeft het zich tot een nachtdier ontwikkeld, iets dat we ook met andere dieren hebben zien, gebeuren, zoals bijvoorbeeld herten.

Een das voelt zich prima in half open veld - hier en daar een boom en als het kan een paar heggen. 't Mooiste is een heg die van de bosrand af het veld inloopt.

Zo leerden we ook wat te doen als we een das bespieden en het beestje begint onraad te vermoeden. Gewoon met de vingers door de baard krabben - dat is het geluid dat de das zelf ook maakt als hij zich behaaglijk voelt. Een goede tip - alleen, hoe zou mijn buurvrouw dat oplossen?

Het aantal dassen is vergeleken met vroeger heel erg teruggelopen - alhoewel er de laatste jaren op de Veluwe een langzame vermeerdering geconstateerd wordt. De Stichting „Das en Boom” werpt zich op als beschermer van de das en doet dat o.a. door gewonde (aangereden) exemplaren te verzorgen en na herstel weer uit te zetten. Ook wordt er door deze stichting actie ondernomen om daar waar nog cultuurgrond door ontginning of wegebouw verloren dreigt

Dassen — Foto: R.I.N.

te gaan een zo gunstig mogelijk resultaat voor de familie Das in de wacht te slepen. Als er in Limburg een weg zal worden aangelegd door een natuurgebied waar (o.a.) hele dassenkolonies (nog) wonen en het blijkt dat deze weg iets anders kan worden gelegd zonder natuurgebied te kwetsen en deze andere weg bovendien 250 miljoen gulden goedkoper is, dan schroomt Das en Boom niet tot het neme van forse stappen.

Na de koffie werden er vele vragen op de heer Dirkmaat afgevuurd. Ze werden met een ingehouden humor kundig door hem beantwoord. Als hij bij zo'n antwoord op vaardige wijze ministers imiteerde (plus des ministers onbegrip voor dassen) gaf de zaal hem gul een open doekje. De enkele wegblijvers zullen begrepen hebben dat ze wat gemist hebben.

Jan W.F. Buschkens

N.B. Een das die in de strik van een stroper was gebleven ging daarna welgemoed als stropdas door het leven.

... "De status van de das lijkt mij een goede indicatie van de perspectieven voor andere op het land levende schepselen. Waar geen dassen meer voorkomen in mijn bos, wordt het hoog tijd om te proberen het rottingsproces een halt toe te roepen."...

(vertaald uit: No Badgers In My Wood, Phil Drabble)

De Europese marterachtigen: een bedreigd bestaan

Maar weinig dierenfamilies zijn in de evolutie zo succesvol gebleken als de familie der marterachtigen, een groep van kleine tot middelgrote landroofdieren, waarvan de leden zich aan alle elementen voortrefelijk hebben weten aan te passen. De specifieke aanpassingen van de verschillende soorten heeft hen in staat gesteld in de meest uiteenlopende landschappen te leven en elk zijn eigen plaatsje in het ekologisch bestel te veroveren.

Zo is de *das* een graver bij uitstek. Zijn krachtige, van lange nagels voorziene voorpoten stellen hem in staat in uiteenlopende grondsoorten, zelfs in kalkbodem, diepe en uitgebreide holenstelsels (burchten) te graven. Zijn biotoop beslaat vooral de rivierduintjes en -dalen, waar hij hoog en droog kan wonen en in de vochtige, laaggelegen dalen 's nachts zijn voedsel vergaren kan. De lichaamsbouw van de *otter* is geheel op het leven in en nabij het water afgestemd. Zijn gestroomlijnde lijf, waarin nog duidelijk de typische martervorm te herkennen is, maakt het

hem mogelijk, zich geheel thuis te voelen in moerasgebieden, beken en meren, waarbij hij er echter zijn poot niet voor omdraait om ook aanzienlijke afstanden over het land af te leggen om van het ene stroomgebied in het andere te komen. Zijn snorharen vergemakkelijken het visen in troebel water.

Zijn de zwemvliezen van de otter van belang voor de voortbeweging in het water; de vliezen tussen de tenen van een groter familielid, dat alleen in Skandinavië, Rusland en Noord-Amerika voorkomt, de *veelvraat* (*Gulo gulo L.*), doen dienst voor het vergroten van het draagvlak, waardoor dit dier zich als weinig andere vlot over een dikke laag sneeuw voortbewegen kan.

De *steenmarter* is een uitstekend klimmer, die zijn leventje slijt in de nabijheid van menselijke nederzettingen. Zolders, schuurtjes, houtmijten en daken van huizen rekent hij tot zijn domein. De *boommarter* gebruikt zijn klimcapaciteiten in een heel andere omgeving. Zijn voorkeur gaat uit naar uitgestrekte boscomplexen van naaldhout of gemengd bos. De *bunzing* houdt zich vooral op in de buurt van boerderijen en kultuurland. Hij is een bodembewoner, die zijn schuilplaats onder heggen, houtwallen, hooibergen en in stallen maakt.

De leefgebieden van de twee kleinste soorten, de *hermelijn* en de *wezel*, overlappen elkaar en die van de andere marterachtigen, al is het zo, dat het kleine wezeltje meer kultuurvolger is dan de hermelijn, die vooral in bosranden en overgangsgebieden tussen bos en akkerland voorkomt.

De wezel kan men ook in parken, tuinen en op boerenerven aantreffen.

De *europese nerts* (*Mustela lutreola L.*), een als de otter eveneens sterk aan water en moeras gebonden marterachtige ter grootte van de buning, moet hier vroeger ook algemeen zijn geweest. Nu komen er op slechts enkele plaatsen in Europa nog restpopulaties voor, echter niet in ons land.

Aan het begin van deze eeuw met haar rijkgeschakeerd landschap, dat vooral door toedoen van de mens (landbouw) ontstaan was, waren al deze soorten in ons land algemeen, behalve de veelvraat, die een typische bewoner van de koude streken is, en de nerts, die toen bij ons al uitgeroeid was.

Zoals alle roofdieren vervullen de marterachtigen een belangrijke rol in de natuur, doordat ze vooral op zwakke en zieke dieren jagen, evenals op zich periodiek excessief uitbreidende soorten (veldmuizenplagen). Deze natuurlijke selectie komt de prooidiersoort alleen maar ten goede. In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, beïnvloedt de stand van bepaalde prooidieren die van de predatoren en niet andersom.

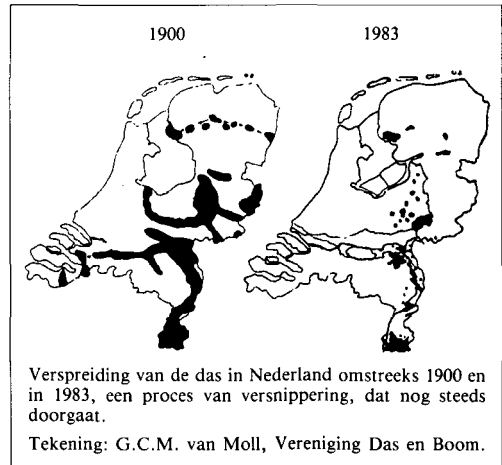
Dat de verspreiding in de loop der tijden steeds dunner is geworden, werd aanvankelijk veroorzaakt door de jacht. Uit onwetendheid, omdat de fraaie pelsjes geld oprachten of op basis van de vanzelfsprekendheid, dat op kippediefstal de doodstraf stond, zijn deze dieren eeuwenlang meedogenloos en soms op de meest wrede manieren vervolgd en gedood.

Door hun levenswijze en lichaamsbouw leende een aantal marterachtigen zich als aantrekkelijk „prooidier” voor de georganiseerde jacht. Zo waren er „otterclubs” waarvan de leden dagenlang de rivieren afstroopten met meutes honden om de sterke geursporen, die een otter pleegt achter te laten, te volgen tot het uitgeputte dier zo in het nauw gedreven was, dat het het „genedeschot” toegediend kreeg.

De geheimzinnige, ondergrondse levenswijze van de das sprak tot de verbeelding en de weerbaarheid van dit krachtige nachtdier verhieft de jacht tot „sport”. Deze hetze gold echter de dieren zelf, en richtte zich niet tegen hun leefgebieden, die tot de vijftiger/zestigste jaren nog intact bleven.

In de jaren veertig werd er van zowel natuurbeschermings- als van jagerszijde aangedrongen op volledige bescherming van de sterkst uitgedunde soorten. Die wettelijke bescherming van de otter, de das, de boom- en de steenmarter kwam er in 1947, hoewel de naweeën door illegale jacht en stroperij tot ongeveer 1960 voortduurden.

Herstel bleef echter uit. De grote marterachtige soorten zijn zeldzaam geworden; er manifesteerde zich een opsplitsing van de eertijds aaneengesloten populaties. Door onderzoek werd deze achteruitgang met de oorzaken ervan in de zeventiger en tachtiger jaren duidelijk aangetoond. De dieren mochten dan wel wettelijk beschermd zijn tegen opzettelijk doden, maar hun woon- en voedselgebieden kenden geen bescherming.

Door wegeaanleg, huizenbouw, ontgrondingen en ruilverkavelingen werden barrières dwars door populaties heen gelegd, waardoor deze geheel versnipperd raakten. De das zijn voedselgebied werd verminkt; de hoge plekken waar hij zijn burcht gegraven had, werden afgesneden van de voedselrijke rivierdalen door de aanleg van wegenlangs heuvelruggen. De watervervuiling verminderde de vruchtbaarheid van de otter en dreef hem naar de verste uithoeken terug, waar de vergiftiging nog niet toegeslagen had. Er waren geen stille, uitgestrekte bossen meer voor de boommarter, want waar de mens kon komen, kon dit dier niet meer zijn. Bij de her-

inrichting van het land werden tienduizenden kilometers heggen en houtwallen geslecht, groen-zones waarlangs ook de kleine marterachtigen zich plachten te verplaatsen en die hen schuilgelegenheid en voedsel boden.

In het huidige, fantasieloos ingerichte land is alle logika zoek. Moderne ruilverkavelingsboerderijen hebben nergens een opening meer, waardoor de steenmarter kan binnenglippen. Hooimijten en houtklampen zijn van de boerenerven verdwenen, omdat er betere, efficiëntere opslagmethoden zijn gevonden.

Het boerenland herbergt steeds minder natuur...

De ommekeer

Enkele mensen uit de omgeving van Nijmegen, die vanaf 1975 al regelmatig dassenwaarnemingen deden, namen daarnaast een duidelijke verschraving van het leefgebied van deze dieren waar. Hun groeiende zorg daarover vormde de basis voor de oprichting van de werkgroep Das & Boom in 1979.

Een concreet beginpunt werd gevormd door de geplande aanleg van Rijksweg 73 (Nijmegen-Boxmeer-Maasbracht), die dwars door de woonplaatsen en voedselgebieden van een aantal dassenpopulaties geprojecteerd was. Het actie-groepje werkte toen nog op kleine schaal, namelijk met het doel, de dassen in de regio te behouden. Men was er zich bewust van geworden, dat om de individuen te kunnen beschermen, vooral ook de bescherming van hun leefgebieden noodzakelijk was. Een en ander was toegespitst op de ontdekking, dat afgebakende reservaten binnen een leefgebied niet voldeden. De dassen uit het Rijk van Nijmegen vormden immers een onderdeel van een veel grotere populatie, die door grootschalige ontgroningen en ruilverkavelingen versnipperd dreigde te raken.

Nadat dit groepje werkers van het eerste uur in 1981 de status van Vereniging had aangenomen, volgde in korte tijd de oprichting van de regionale afdelingen Gelderland, Limburg, Noord-Brabant, Groningen en wat later de afdelingen Noord-Holland en IJsselmeerpolders. De naam VERENIGING DAS & BOOM werd gekozen als symbool voor alle inheemse marterachtigen (*das*) en hun leefgebieden (*boom*), het landschap

waar zij onlosmakelijk mee verbonden zijn. Het had dus bij wijze van spreken evengoed kunnen worden: Otter & Riet, Boommarter & Bos of Steenmarter & Schuurtje.

De overheid tot wier taak - naast het opsporen en vervolgen van wetsovertreders binnen dit kader - ook een preventieve bescherming van de bedreigde dier- en plantesoorten gerekend zou moeten worden, beperkt zich in de praktijk tot periodieke tellingen. De in officiële rapporten neergelegde resultaten, waarin de neergaande lijn achteraf bevestigd wordt, zonder dat in voldoende mate gelijk opgaande maatregelen ter herstel van de geteisterde populaties genomen worden, hebben geleid tot de door de Vereniging Das & Boom gehanteerde kreet „uitstervingsbegeleiding”. De Vereniging meent echter, dat het weinig zinvol is om zich teveel door emoties te laten leiden en zij is begonnen met onderzoek, waarvan de resultaten ingebracht werden in adviezen en alternatieve mogelijkheden met betrekking tot planologische ingrepen door de overheid. Door deze positieve opstelling en het proberen vóóraf mee te sturen, hebben onze ideeën bij diverse overheidsinstanties een gewilg oor gevonden.

Konstruktief meedenken in plaats van trappen tegen heeft een ommekeer teweeg gebracht, die tot betere resultaten leidt.

Zo werd het ons droef te moede toen de Dienst Rijkswaterstaat het plan lanceerde voor de autospelweg Nijmegen-Roermond, die dwars door een van de laatste aaneengesloten dassenpopulaties van ons land was geprojecteerd.

Wat niemand had durven hopen, gebeurde: door uitvoerig overleg heeft de Vereniging weten te bewerkstelligen, dat deze weg voorzien werd van kilometers rasterwerk en een groot aantal dassentunnels, waardoor de dieren ondanks de hun woongebied doorsnijdende snelweg, de kans krijgen hun voedselgronden te bereiken en zich te handhaven.

Straks zal de schop de grond ingaan om de door onze Vereniging bepleite hagen in te planten, waarlangs de dassen, via raster en tunnel, hun fourageergronden veilig kunnen bereiken.

Hiermee is aangegeven, dat het rond de tafel zitten met de plannenmakers, de mensen die in na-

Verkeersslachtoffer: doodgereden das, 1981: meer dan 150 dassen door het verkeer gedood.

tuurbeschermingskringen als de grote destructieve elementen worden gezien, méér vruchten afwerpt dan het klakkeloos bezwaren indienen en het proberen om alle nieuwe ontwikkelingen tegen te houden.

Na de publiciteit in diverse media rond de bedreigde marterachtigen en het werk van onze Vereniging, is er een groeiende tendens waarneembaar, dat géén der uitvoerende overheidsinstanties het uitsterven van das of otter op haar geweten wil hebben.

En zo werkt de Vereniging Das & Boom gestaag en met volharding voort. Een van de belangrijkste activiteiten, waarvan echter alleen op langere termijn resultaat te verwachten valt, is het streven naar aanpassing van de nationale wetten aan de bepalingen van het Verdrag van Bern. Dit verdrag „tot behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijke leefgebieden” is door het Nederlandse parlement geratificeerd, doch het doorvoeren daarvan in de geldende Jacht-, Vogel- en Natuurbeschermingswet is een lange weg.

In de tussentijd probeert onze Vereniging als „eerste hulp bij ongelukken” te fungeren. Dat houdt o.a. in de controle van woonplaatsen (burchten, legers) op stroperij, vandalisme of andere bedreigingen, en het terugsnoeien van hakhoutbosjes en/of het dichter beplanten van te kaal geworden woonplaatsen, waardoor deze aan het oog onttrokken worden. Op breed front werken wij aan edukatie en voorlichting. Vaak komen vernielingen en andere aantastingen van woongebieden, alsmede ongeïnteresseerdheid van mensen ten opzichte van deze zaken immers meer voort uit onwetendheid dan uit kwade wil. Intensief houden wij ons bezig met de inrichting van het landschap via inspraak-procedures bij op handen zijnde ruilverkavelingen. Zonder dat er „naar vroeger terug” gegaan hoeft te worden, is het met de nodige kennis van zaken goed mogelijk, een ander landschap te creëren, waarin landbouwkundige, landschappelijke/natuurbeschermende- en recreatieve belangen samengaan. Het mag niet meer mogelijk zijn, dat er nieuwe snelwegen worden aangelegd, zon-

der dat er bij de tracébeplanning en de aanleg rekening gehouden wordt met natuur en landschap in het algemeen en in het bijzonder met de vaak eeuwenoude wegen van de marterachtigen.

Om te weten of bepaalde planologische ingrepen een ongunstige invloed op de natuur hebben, plegen wij voortdurend onderzoek om de resultaten daarvan te gebruiken bij het bestuderen van overheidsplannen met betrekking tot ruilverkavelingen, aanleg van wegen e.d., en bij het opstellen van "martervriendelijke" alternatieven. In zo'n aangepast plan kunnen in het gunstige geval de beide zaken naast elkaar gerealiseerd worden, of kan de plaats van de noodzakelijke planologische ingreep gewijzigd worden. Waar nodig, werkt de Vereniging Das & Boom samen met instanties als Staatsbosbeheer, Directie Faunabeheer, het Rijks Instituut voor Natuurbeheer, de Landinrichtingsdienst, Rijks- en Provinciale Waterstaat.

Met het zicht op verbetering van de situatie en indachtig hetgeen wij reeds bereikt hebben, pakt de Vereniging alles aan waarbij de situatie van de marterachtigen en hun typisch Nederlandse landschap in het geding komt. Dit plaatst ons, behalve voor organisatorische- vooral ook

voor financiële problemen: er is geld nodig voor het voeren van een consequent beleid.

U kunt uw sympathie voor ons werk vertalen door de Vereniging financieel te steunen. Bij een jaarlijkse donatie van f 30,- of meer krijgt u 4x per jaar ons verenigingsblad „Marterspiegel” toegezonden, waarin actuele informatie wordt gegeven over het verloop van onze werkzaamheden en waarin wetenswaardigheden over de inheemse marterachtigen zijn opgenomen.

Het landelijk sekretariaat is gevestigd:

Rijksstraatweg 178 - Beek-Ubbergen

Korrespondentie-adres:

Rijksstraatweg 174 - 6573 DE Beek-Ubbergen

telefoon: 08895-42294 (tijdens kantooruren)

04132-65753, 08897-5380 (buiten kantooruren)

Postgiro: 15.65.882 t.n.v. Das & Boom, Beek-Ubbergen

Inschrijving Kamer van Koophandel te Nijmegen onder nummer V-145291

De adressen en telefoonnummers van de regionale afdelingen zijn te verkrijgen op het landelijk sekretariaat en worden tevens vermeld in het blad Marterspiegel.

Werkgroep Geschiedenis

Dat de Hoge Veluwe een boeiend gebied is, zal voor „Vrienden van de Hoge Veluwe” geen nieuws zijn. Het observeren en bestuderen van plant en dier, even binnen lopen in een uniek museum of in de „Aanschouw”, of zo maar wandelen in zon en regen over paden en door het veld is een bijzonder genoeg. Het maakt je - ons tenminste - nieuwsgierig naar het ontstaan van dat landschap.

Ja zeker, de Kröller-Müllers hebben er veel van gemaakt; ere wie ere toekomt. Maar voor zij het gebied in bezit kregen was er toch ook wel iets. Waar komen anders de oude putten vandaan, die op meerdere plaatsen gevonden kunnen worden. Wie heeft de appelbomen geplant, die staan langs het fietspad van Hoenderloo naar de Koppen Kop?

Al snuffelend in oude papieren en boeken, al pratend met oud-bewoners en met elkaar en, na-

tuurlijk, al wandelend en kijkend, krijgen we er langzamerhand zicht op.

Een fietspad wordt een zandpad van de ene boerderij naar de andere. Bij een boomgroep zien we een woning staan. Langzamerhand leren we ook de mensen die er woonden een beetje kennen. Hard en trouw werkend op hun akkertjes en in de bossen die Sickness en anderen later lieten aanleggen, gezagsgetrouw, maar ook kritisch op de handelwijze van de „oude sik” en niet altijd op het rechte pad.

Veel weten we, gelukkig, nog niet en we hebben niet de illusie dat we het ooit allemaal zullen zien. Het is een boeiende en soms moeizame ontdekkingstocht, maar even verrassend als het eten van kleine, zure, wormstekige appeltjes van een oude appelboom. We willen u graag van tijd tot tijd eens mee laten proeven.

Namens de werkgroep, G. Berman

Verslag van het Jubileumjaar 1985

Stichting het Nationale Park De Hoge Veluwe

Voorwoord

1985 was voor de Stichting een feestelijk jaar. Velen zijn bij de voorbereiding en de uitvoering van de jubileumviering en de verdere activiteiten betrokken geweest.

Op 25 april 1985 waren enkele honderden gasten, waaronder Hare Majesteit Koningin Beatrix en Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Claus, getuige van de officiële jubileumviering in de grote aula van het Rijksmuseum Kröller-Müller. De presentatie van film en boek, beiden uitgebracht onder de titel „Het bewaarde landschap”, onderstreepte de bijzondere betekenis van de Hoge Veluwe voor de Nederlandse samenleving. Terecht werd daarbij de aandacht gevestigd op het echtpaar Kröller-Müller als grondlegger van het landgoed, later Nationaal Park, waarin ook na 50 jaar de bescherming van natuur en de presentatie van cultuur en kunst op eigentijdse wijze plaats vindt.

Dankbaarheid voor een halve eeuw bestaan; dank ook aan de vele gulle gevers, aan het personeel van de Stichting, de medewerkers van het museum en de leden van de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe, voor een ieders grote inzet.

Ir. C.J. Stefels,
Directeur

Bestuur

Ultimo 1985 was de samenstelling van het bestuur van de Stichting het Nationale Park de Hoge Veluwe als volgt:

Dagelijks Bestuur	<i>Aangewezen door:</i>
H.J.L. Vonhoff, voorzitter	Algemeen Bestuur
Mr. H.H. Nouta, vice-voorz.	Algemeen Bestuur
Mr. J.A.J.M. Veraart	Ministerie van Landbouw en Visserij
Prof. Dr. Th.M. Scholten	Kröller-Müller Stichting
Prof. Dr. C.W. Stortenbeker	Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland

Algemeen Bestuur

Naast de leden van het Dagelijks Bestuur hebben zitting in het Algemeen Bestuur:

Ir. J. Barkhof	ANWB
W.H. Borst	Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe
Mr. J. Drijber	B&W Gemeente Arnhem
Mr. J. Fokkens	Gedeputeerde Staten van Gelderland
R. Krol	B&W Gemeente Apeldoorn
J.J. Modder	B&W Gemeente Ede
Ir. P.N. Ruige	Stichting Gelders Landschap
Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden	Algemeen Bestuur
H.J.E. van Beuningen	Algemeen Bestuur
Th.W.S.M. Gründemann	Algemeen Bestuur
Drs. J.D. Hooglandt	Algemeen Bestuur
Dr. B.M. Lensink	Algemeen Bestuur
Ir. A.E.A. van Rhijn	Algemeen Bestuur
Mr. F. Roos	Algemeen Bestuur

Op 2 november 1985 overleed mr. G. van Setten. De heer Van Setten had als vertegenwoordiger van de Minister van Financiën zitting in het Algemeen Bestuur, hij speelde met name een bijzondere rol in de Financiële Commissie. Gedurende de verslagperiode werd drs. P.L. Justman Jacob als lid van het Algemeen Bestuur opgevolgd door drs. J.D. Hooglandt. Tevens werd afscheid genomen van jhr. drs. P.A.C. Beelaerts van Blokland en dr. ir. D.H. Keuning, respectievelijk vertegenwoordiger van B&W van Apeldoorn en B&W van Ede. Hun plaatsen werden ingenomen respectievelijk de heer R. Krol en de heer J.J. Modder. Het Algemeen Bestuur werd uitgebreid door aanwijzing als lid van mr. F. Roos.

Bezoek

Het aantal in 1985 verkochte toegangskaarten is in onderstaand staatje gespecificeerd:

<i>Dagkaarten</i>	1985	1984	1983
Auto's	95.244	138.981	84.083
Bussen	1.705	1.731	1.625
Volwassenen	387.700	512.815	343.767
Kinderen	65.157	76.736	67.487

<i>Weekkaarten:</i>	1985	<i>1984</i>	<i>1983</i>
Volwassenen met auto	279	295	270
Volwassenen	939	1.019	1.097
Kinderen	276	274	374

<i>Jaarkaarten:</i>			
Volwassenen met auto	1.959	1.920	2.102
Volwassenen	2.730	2.608	2.984
Kinderen	376	359	515

De bezoekersaantallen in het verslagjaar zijn als volgt:

<i>Bezoekers (x 1.000)</i>	1985	<i>1984</i>	<i>1983</i>
Park	497	623	447
waarvan bezochten			
Museum Kröller-Müller	381	565	309
Bezoekerscentrum			
De Aanschouw	107	95	77
Huis St. Hubertus	82	88	49

De daling van de bezoekersaantallen in 1985 t.o.v. 1984 wordt veroorzaakt door de in 1984 in het Rijksmuseum Kröller-Müller gehouden Van Gogh-tentoonstelling die het bezoekersaantal in 1984 tot recordhoogte deed stijgen.

Het bezoekersaantal in 1985 is ten opzichte van 1983 met ruim 50.000 gestegen, een toename van 11%.

Met uitzondering van de toegangsprijs voor kinderen zijn de tarieven niet gewijzigd.

De forse toename van het bezoek aan het Huis St. Hubertus is het gevolg van de verruimde openstelling. Van 1 mei tot 1 november 1985 was St. Hubertus ook in de weekeinden geopend.

In de wintermaanden is vooral tijdens de twee langdurige vorstperioden druk gebruik gemaakt van de ijsbaan die op de St. Hubertus-vijver was ingericht. Ook voor de loipes die vanaf de Kopen Kop waren getrokken bestond veel belangstelling. De Hoge Veluwe wordt bij voldoende sneeuw een steeds bekender en drukker bezocht langlauf-gebied. Ook konden deze winter voor het eerst de „witte” sleeën, als vervanging voor de witte fietsen, beschikbaar worden gesteld.

Kampeertrein

Het aantal overnachtingen op het kampeertrein bedroeg 17.621 tegenover 17.939 in 1984, een daling van 2%.

De weersomstandigheden in het hoogseizoen oefenden een negatieve invloed uit op het aantal overnachtingen.

De jubileumviering

Het Jubileum

De viering van het 50-jarig bestaan van de Stichting ving in de vroege ochtend van 25 april 1985 aan met een kranslegging bij de graven van het echtpaar Kröller-Müller op de Franse Berg. 's Middags vond, in aanwezigheid van H.M. Koningin Beatrix en Z.K.H. Prins Claus, de feestelijke jubileumbijeenkomst plaats in de aula van het Rijksmuseum Kröller-Müller. De grote aula was tot de laatste plaats gevuld met vele genodigden waaronder Minister Braks, Staatssecretaris Scherpenhuizen, de C.d.K. Gelderland De Bruijne, de burgemeesters van Ede, Arnhem en Apeldoorn, het College van Regenten van de Kröller-Müller Stichting en het Bestuur van de Stichting het Nationale Park de Hoge Veluwe.

Na een woord van welkom door de voorzitter van onze Stichting de heer Vonhoff, werd de jubileumfilm „Het bewaarde landschap” van J. en D. Fernhout vertoond. Deze film kwam tot stand dankzij belangrijke bijdragen van vooral het Prins Bernhardfonds en de Ministeries van Landbouw en Visserij en Buitenlandse Zaken. Daarna ontving H.M. Koningin Beatrix het eerste exemplaar van het jubileumboek „Het bewaarde landschap”. Dit boek, onder redactie van W. Alings en met artikelen van 25 auteurs, kwam tot stand als een uitgave van Peugeot Talbot Nederland NV in een oplage van 30.000 exemplaren.

De Stichting ontving van dr. J. Bartels, voorzitter van het College van Regenten van de Kröller-Müller Stichting en voorzitter van de commissie van Bijstand van het Rijksmuseum Kröller-Müller, het eerste exemplaar van een boekje over het jachthuis St. Hubertus, door M. Gunnink.

Voorts werden er vier groeisculpturen aangeboden, kunstwerken van levende bomen, in het Park tot stand gebracht door David Nash en Sjoerd Buisman. Daarna bood mr. H.F. Roos, voorzitter van de Raad van Bestuur van AMEV, de gedenkplaat voor het in het Park aangelegde

„kinderbos” aan, waarin, met steun van AMEV, voor ieder kind dat in Nederland op 26 april 1985 werd geboren een inlandse eik is geplant.

Na deze bijeenkomst werd in het restaurant van het museum een aperitief aangeboden, waarbij vele genodigden aan de koninklijke gasten werden voorgesteld. De jubileumdag werd besloten met een feestelijk buffet voor het bestuur en enige gasten in het jachthuis St. Hubertus.

Op 11 mei 1985 hield de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe haar jaarvergadering in het Rijksmuseum Kröller-Müller.

Tijdens deze bijeenkomst werd door de voorzitter van de Vrienden, de heer W. Borst, aan de heer Vonhoff het jubileumgeschenk van de Vereniging aangeboden, bestaande uit het geheel gerestaureerde dubbele houtwallencomplex te Oud-Reemst. Deze houtwallen zijn weer onder profiel gebracht en met bomen geplant.

Tijdens een bezoek aan de houtwallen werd door de heren Borst en Vonhoff de laatste eik geplant. Vrijwilligers hebben in totaal 6300 uren aan dit projekt gewerkt.

De gemeentebesturen van Ede, Arnhem en Apeldoorn, boden op 11 september 1985 tijdens een bezoek aan het Park de Stichting een kadastrale atlas aan met register van het grondgebied naar de toestand van 1832. Deze kaarten zijn van nut voor het historisch onderzoek en het toekomstig beheer van het Park.

Van de J.C. Ruigrok Stichting te Haarlem ontving de Stichting een bedrag van f 25.000,— voor het maken en plaatsen van voorlichtingsborden in het Park; van het ANWB Zimmermanfonds en van de ANWB een serie informatiepanelen, die werden geplaatst bij de ingangen en op de parkeerplaatsen.

De vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten schonk 50 inlandse eiken.

Jeka Speciaal Drukkerij te Amsterdam bood 100.000 jubileumstickers aan.

Van de heer J.S.R. van Deventer uit Arnhem werd ter plaatsing in het huis St. Hubertus een kalendarisch memorandum, geschreven door mevrouw Kröller-Müller ontvangen.

Het St. Hubertusgilde van de Broederschap van Grofwildjagers schonk de Stichting een aantal kolganzen, als levende stoffering van de vijfverpartijen bij het jachthuis St. Hubertus.

Van de architect Heineman te Velp en diverse aannemers ontving de Stichting zeven zitelementen die geplaatst zijn bij het toiletgebouw op het centrumplein.

Het personeel van de Hoge Veluwe tenslotte schonk een bedrag van f 1.000,—, bedoeld als bijdrage in de kosten van een naambord bij het dienstgebouw.

Activiteiten

In het jubileumjaar vonden zowel intern als extern diverse activiteiten plaats waarvan de volgende kunnen worden genoemd.

- De PTT liet op 26 februari 1985 een serie van twee zegels over toerisme verschijnen. De 70-cents zegel brengt het 50-jarig bestaan van het Nationale Park in beeld.

Bezoekerscentrum „De Aanschouw”

„De Aanschouw” werd in 1985 voor het eerst sedert de opening in 1971 door meer dan 100.000 personen bezocht; het aantal bezoekers bedroeg bijna 107.000.

De laatste jaren kan een duidelijke stijging in het aantal belangstellenden worden geconstateerd; zo was in 1983 het aantal bezoekers 77.000 en in 1984 95.000.

De indruk bestaat dat de toename van het aantal bezoekers het gevolg is van de herinrichting van het gebied tussen het Theehuis „De Koperen Kop” en het Bezoekerscentrum, waardoor „De Aanschouw” een meer opvallende plaats heeft verkregen. Van belang zal ook zijn geweest dat het Bezoekerscentrum het startpunt was van de jubileum puzzeltochten van de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe. De in 1984 geopende „groene winkel” zorgt ongetwijfeld eveneens voor extra toeloop in het centrum.

In de expositieruimte zijn geen ingrijpende wijzigingen aangebracht; op enkele punten is de informatie vernieuwd en aangepast aan de actuele terreinsituatie.

Met de plannen voor een uitbreiding van de informatie-verstrekking via audio-visuele middelen in de filmzaal is een begin gemaakt.

Beheer van bos, heide en overige natuurterreinen

Bossen

De winter, met kale strenge vorst en felle zon, heeft nogal wat schade veroorzaakt door uitdroging. Met name de inlandse eik had te lijden. De natte zomer daarentegen is goed geweest voor de bossen. De gezondheid van de grovedennebossen werd daardoor gunstig beïnvloed, zoals bleek uit de jaarlijkse inventarisatie naar de vitaliteit van het Nederlandse bos. Toch is de situatie niet overal zonder zorg. Met name de bossen op de arme zandgronden in het noordwestelijk deel van het Park — Otterlose zand en omgeving — en oudere geplante grovedennen zijn weinig vitaal meer. Daar zal meer aandacht aan bosverjonging moeten worden besteed.

In het kader van het jubileum kwam een Kinderbos tot stand. Voor de kinderen die op de stichtingsdatum 26 april 1985 werden geboren, is een inlandse eik geplant. Tussen de eiken zijn fijnsparren geplant voor een goede ontwikkeling van het bos. Op den duur, naarmate de eiken groter worden en meer ruimte gaan innemen, zullen deze sparren worden gekapt.

In het voorjaar van 1985 werd ruim 650 m³ in eigen beheer geveld hout verkocht. Bovendien nog 140 m³ op stam.

In het najaar, bij de gebruikelijke grote inschrijving, nog eens 2600 m³.

Heide

In totaal werd 14,5 ha heide mechanisch geplagd, 12 ha in het Deelenseveld, het resterende deel in het Reemsterveld.

Op veel plaatsen heeft de struikheide zeer te lijden gehad van de kale vorst. Sterk beschadigde en dode heide is daarna afgemaaid. Tezamen met oude heide die aan verjonging toe was besloeg het gemaaide gedeelte 15 ha.

In december vond een evaluatie plaats van het heideplaggen door de organisaties betrokken bij de ontwikkeling en de afzet van het vrijkomende materiaal.

De ontwikkeling van plagmachines is voorspoedig verlopen; door capaciteitsvergroting kon een redelijke kostenbesparing worden verkregen. De drie aannemers, die het heideplaggen uitvoeren, hebben ten behoeve van de afzet van de compost

een gemeenschappelijke verkooporganisatie, de Heicom bv, gesticht.

Het compostdepôt gelegen aan het einde van de Sintelweg in de omgeving van de Deelense Was, werd verplaatst naar de rand van het Park aan de Deelenseweg. Het af- en aanrijden van zware vrachtwagens naar het oude depôt veroorzaakte overlast en schade. Verwacht mag worden, dat na één jaar het oude depôt zal zijn ontruimd. Daarna wordt ter plaatse een bos aangelegd.

In de zuidrand van de Plijmen werden de werkzaamheden met betrekking tot het terugdringen van de vliegdennen voortgezet. Opnieuw is een aanzienlijke oppervlakte heide en stuifzand vrij van boomopslag gemaakt. Het hout moest worden afgevoerd, omdat anders een te grote verrijking plaats zou vinden van deze extreem voedselarme terreinen. Bij de houtafvoer mag geen schade aan het terrein worden toegebracht. In dit kader moet zeker de jaarlijkse inspanning van de „dennenscheerders” van de Vereniging van Vrienden worden genoemd, een werkgroep die er voor zorgt, dat open terreinen niet volgroeien met vliegdennen, zodat het oorspronkelijke landschap behouden blijft.

Landbouwgronden

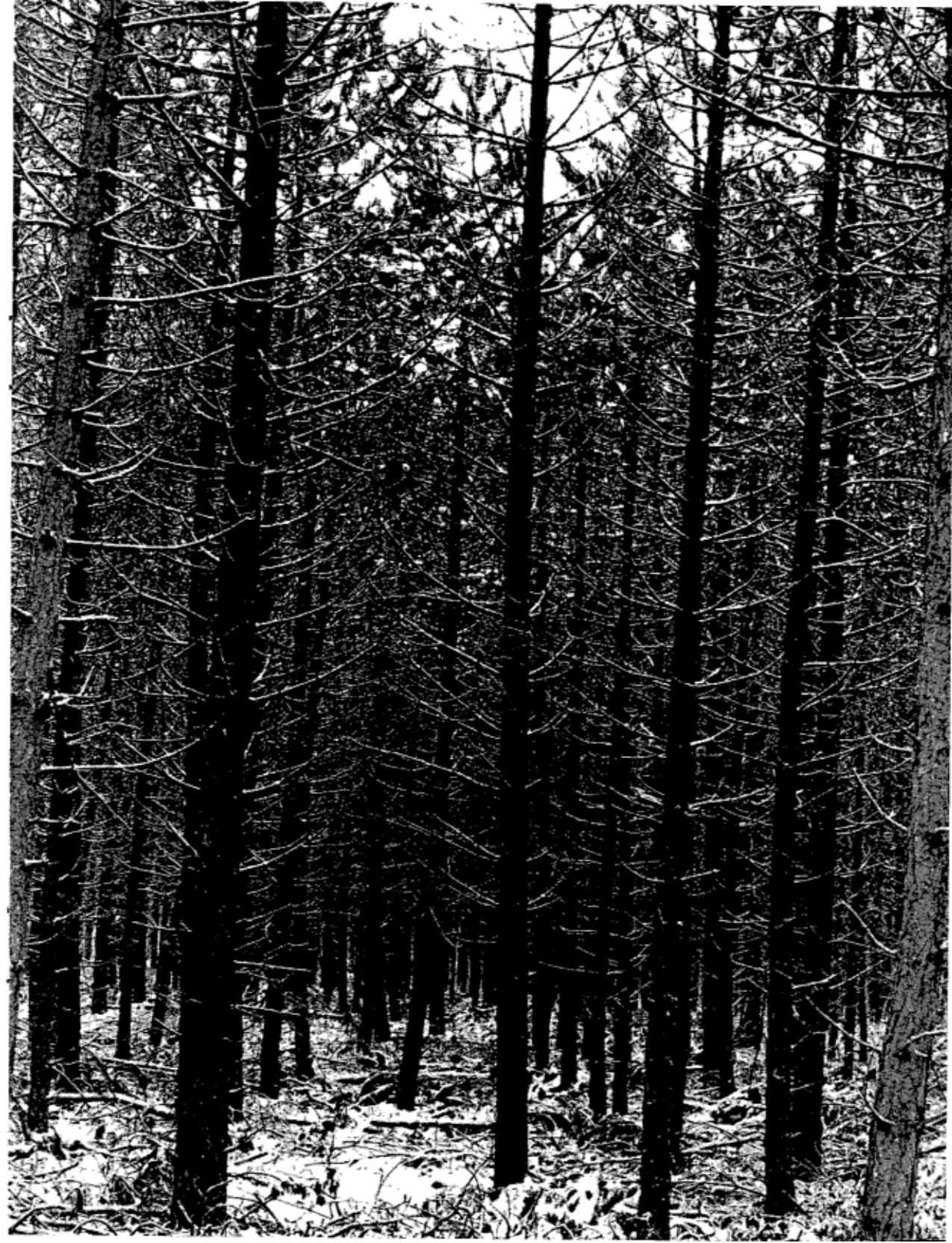
Op basis van de beleidsnota terreinbeheer zijn de meeste landbouwgronden op de Kemperberg en bij Hoenderloo uit de pacht genomen. Het zuiver op productie gericht agrarisch beheer past niet in de doelstellingen van het Park.

Het areaal landbouwgronden in eigen beheer nabij Oud-Reemst, gelegen temidden van de gerestaureerde houtwallen, is uitgebreid tot ongeveer elf hectare, namelijk met die gronden, die vroeger ook bij de landbouw in gebruik waren, maar die daarna circa 25 jaar lang braak hebben gelegen. Deze uitbreiding maakt een goede vruchtwisseling mogelijk.

Het financiële resultaat van de eigen exploitatie was zeer bevredigend. De onkruidgroei als gevolg van het achterwege blijven van chemische bestrijding vormt echter een probleem, waarin nog moet worden voorzien.

Wildbeheer

Het in 1984 genomen besluit om de Wildbaan en het Otterlose Zand samen te voegen werd in dit

verslagjaar uitgevoerd. Het leefgebied van de herten, moeflons en wilde zwijnen werd hierdoor vergroot van ongeveer 3000 tot 3700 ha.

De samenvoeging werd uitgevoerd door het 900 meter lange raster tussen beide gebieden in de Nieuwe Plijmen te verwijderen. Daaraan voorafgaand was het raster langs de oostzijde van het Oterlose Zand verhoogd om te voorkomen dat de herten in het gebied van het landgoed Hoenderloo zouden komen. Al spoedig kwam het roodwild in het nieuwe gebied, wat later gevolgd door de moeflons. Aan het einde van het verslagjaar werd het grofwild regelmatig in het Otterlose Zand waargenomen.

In de nu vergrote wildbaan wordt gestreefd naar een wilde zwijnen stand van ongeveer 45 stuks. Deze stand laat een redelijke leeftijdsopbouw toe en komt overeen met een natuurlijke dichtheid van 15 stuks per 1000 ha. Omdat de stand van eind 1984 (dieren van voornamelijk het mannelijke geslacht) te klein werd geacht voor de opbouw van de nieuwe stand, zijn in de loop van 1985 een zeug met zes biggen uitgezet in het Otterlose Zand. De varkens waren afkomstig uit het Nationale Park Veluwezoom. Zij zijn veelvuldig langs de Deelenseweg gesignaleerd, later echter keerden ze weer terug naar het Otterlose Zand.

De strenge winter met veel sneeuwval had tot gevolg dat extra voer moest worden verstrekt. Hierdoor bleef het grofwild in een goede conditie. De geweevorming was, zoals in de laatste jaren gebruikelijk, goed zonder dat er van extreme ontwikkelingen sprake was.

Bij de wildtellingen in het voorjaar bleek dat de hertenstand hoger was dan de gewenste voorjaarsstand van circa 160 stuks. Dit betekende dat het afschotplan over het seizoen 1985-1986 moest worden bijgesteld om een al te grote populatie te voorkomen. Uit de waarnemingen bleek tevens dat bij de moeflons een teveel aan rammes aanwezig was; dit zal in het aanstaande seizoen moeten worden gecorrigeerd.

De bronst van het roodwild in de maanden september/oktober was voor het publiek niet erg spectaculair; voornamelijk in de Gymnasiumvallei kon men het bronstgebeuren waarnemen. De wildweide bij de Wildkansel op het Zwarte Veld werd vernieuwd en de weide nabij de

„Beukjes” werd verplaatst naar de rand van het rustgebied „Deelense Start”.

Wegen en Paden

Naast het gebruikelijke onderhoud aan wegen werd bijzondere aandacht besteed aan de kwaliteitsverbetering van de fietspaden.

De volgende werkzaamheden werden uitgevoerd:

het aanbrengen van een slijtlag op de Kronkelweg vanaf de Pampel en de „De Koperen Kop” naar de Stenen Brug.

het reconstrueren en verbreden van het fietspad van Hoenderloo via de Deelense Was tot aan de driesprong van fietspaden in de Deelense Straal; pl. 7200 m^l.

het reconstrueren en verbreden van het fietspad evenwijdig aan de Houtkampweg tussen de driesprong ten noordwesten van het museum en de Kronkelweg; 500 m^l.

het plaatselijk herstellen van verhardingen op diverse wegen in het Park.

Voorts werd de parkeerplaats bij het restaurant „De Koperen Kop” uitgebreid door aan de noordzijde tussen de bomen een eenvoudige halfverharde parkeergelegenheid te maken voor zestig auto's. Dit was nodig omdat bij de uitvoering van het centrumplan voor enige tientallen auto's aan parkeerruimte verloren was gegaan. Het wildrooster in de autoweg op de overgang van wildbaan naar Kemperberg en het wildrooster in het fietspad nabij Hoenderloo werden vernieuwd.

Gebouwen

In het jaarverslag 1984 is melding gemaakt van een voorlopige overeenkomst tot verkoop van de woning Arnhemseweg 109 te Otterlo. In 1985 werd de woning aan de nieuwe eigenaar overgedragen.

Op het terrein tussen het Theehuis „De Koperen Kop” en het Bezoekerscentrum „De Aanschouw” is een nieuw toiletgebouw gereedgekomen. Het plan hiervoor werd gemaakt door het Architectenbureau Heinemann-Vos-Ten Broeke B.V. te Velp.

Over het bestemmingsplan buitengebied Arnhem-noord werd overleg gevoerd met de ge-

meente Arnhem; het betrof inrichting en landschappelijke kwaliteiten van het betreffende gebied voor zover binnen het Park gelegen. Het Tuin- en Landschapsarchitectenbureau Bakker en Bleeker te Amsterdam heeft een landschappelijke beoordeling gegeven van het terrein nabij de ingang Schaarsbergen.

De oude houten loods op het terrein „De Brink” is afgebroken en door het Rijksmuseum Kröller-Müller vervangen door een loods die geschikt is voor winteropslag van beelden en sculpturen. Dit gebouw is daarvoor tijdelijk aan het Rijksmuseum in gebruik gegeven.

Aan diverse gebouwen werden onderhouds- en verbeteringswerkzaamheden uitgevoerd. Zo is de inrichting van de woning Houtkampseweg 13 verbeterd en zijn „de Vijf Woningen” nabij Hoenderloo opnieuw geschilderd.

Commissie Natuurbeheer

De samenstelling van de Commissie Natuurbeheer is in 1985 niet gewijzigd. De commissie is tweemaal onder voorzitterschap van prof.dr. C.W. Stortenbeker bijeen geweest.

In de eerste bijeenkomst zijn de uitkomsten besproken van een literatuurstudie over de begrazing van heidevegetatie door edelhert en moeflon. Een conclusie uit het onderzoek was, dat de vegetaties van de open terreinen van de Hoge Veluwe in beginsel voldoende voedsel voor de herten en moeflons kunnen leveren, maar dat de dieren er niet volledig gebruik van maken. Deze gevolgtrekking staat haaks op de algemene opinie dat de begroeiing van voedselarme terreinen als de Hoge Veluwe slechts voedsel biedt voor een gering aantal dieren. Er kan zonder nader onderzoek geen reden worden aangegeven, waarom herten en moeflons niet geheel gebruik maken van het natuurlijk voedselaanbod. Elders is dezelfde ervaring opgedaan, hoewel er ook gebieden zijn waar herten veel meer gebruik maken van open vegetaties. Omdat geen direct verband kan worden waargenomen met bijvoorbeeld de recreatiedruk in het park, wordt verondersteld dat nog onbekende aspecten, zoals de voedselsamenstelling, een rol spelen.

De commissie is begonnen met het uitwerken van de voornemens over het bosbeheer uit de nota terreinbeheer. Naar de mening van de com-

missie moet op lange termijn worden gestreefd naar een zo natuurlijk mogelijke bossamenstelling. Daarnaast is er ruimte voor een beheer dat is gericht op het verkrijgen van fraaie bosbeelden, het zogenaamde esthetische bosbeheer; plaatselijk acht men ook nog houtproductie mogelijk.

Tenslotte dient te worden vermeld dat verslag is gedaan over het onderzoek door de Rijksuniversiteit te Utrecht van de stuifzand-vegetaties. Dergelijke vegetaties zijn op de Hoge Veluwe met zijn vele, voedselarme zandgronden, bijzonder goed ontwikkeld. Het onderzoek heeft nog geen aanwijzingen opgeleverd voor nieuwe beheersmaatregelen. Van groot belang is dat in ieder geval de bodem voedselarm moet blijven en dat daarom opslag van bomen in een vroeg stadium moet worden verwijderd. Of het openhouden van stuifzand- en korstmosterreinen ook zover moet gaan dat plaatselijk de vegetatie dient te worden verwijderd, zoals bijvoorbeeld bij het afplaggen van heide gebeurt, is een nog niet te beantwoorden vraag. De commissie acht het echter waardevol dat hiervoor op kleine schaal proeven worden genomen.

Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe

Ook in 1985 verleenden de Vrienden weer in ruime mate hulp bij de uitvoering van diverse werkzaamheden.

Zoals elders in dit verslag vermeld, heeft de vereniging op 11 mei 1985 de in 1984 gerestaureerde houtwallen van Oud-Reemst als jubileumgeschenk overgedragen aan de Stichting. De voorzitter van de Vereniging van Vrienden en de voorzitter van de Stichting het Nationale Park de Hoge Veluwe hebben bij de ingang van de ontginning Oud-Reemst een herdenkingsboom geplant, een inlandse eik.

Het succes van dit vrijwilligersproject was voor de vereniging aanleiding met een tweede project te starten, namelijk de restauratie van de houtwallen rond het Everwijnserf. Het Everwijnserf is de kern van het oude landgoed Kemperberg. De ontginning van dit gebied begon in 1628, maar kwam vooral goed op gang na aankoop in 1638 door de Fam. Everwijn, een burgemeestersgeslacht uit Arnhem. Veel elementen uit de

oude ontginning zijn nu nog aanwezig, zoals oude houtwallen, bouwlanden en schaapsdriften. De boerderij die op de Kemperberg staat en waar thans een jachtopzichter woont draagt nog de naam „Everwijnsersf”.

De start voor het nieuwe vrijwilligersproject werd gegeven op 30 maart 1985 tijdens een reünie van vrijwilligers van het Oud-Reemst project. In dit verslagjaar is al een groot aantal houtwallen gerestaureerd.

Vrienden hebben wederom hulp geboden bij het begeleiden van groepen tijdens wandelingen. Ook werd assistentie verleend bij het verwijderen van ongewenste opslag van vliegdenen en Amerikaanse vogelkers uit de natuurterreinen. De balie van het Bezoekerscentrum „De Aanschouw” werd zoals steeds ook nu weer trouw bezet door vrijwillig(st)ers van de Vereniging. De Stichting is de Vereniging van Vrienden zeer erkentelijk voor de vele hulp.

Het krenteboompje

Samen met kers, appel, peer, meidoorn, sleedoorn, lijsterbes, vuurdoorn, mispel, coto-neaster, amandel, pruim, perzik en abrikoos behoort het krenteboompje tot de rozenfamilie. Een zeer gevarieerd gezelschap dus! Het zijn als regel struiken of kleine bomen. Het is een typische plantenfamilie van de gematigde luchtstrekken; maar enkele soorten komen in de tropen voor.

Hoewel de verschillende geslachten van deze rozenfamilie nogal lijken uiteen te lopen in hun verschijningsvorm, is er toch een duidelijke verwantschap. Dit blijkt mede uit het feit, dat b.v. kruisingen tussen krentebom en prunus goede resultaten gaven. Ook onderlinge entingen zijn geslaagd.

Het krenteboompje (*Amelanchier*), dat bij ons algemeen voorkomt, is afkomstig uit Noord Amerika. Het werd ongeveer 100 jaar geleden ingevoerd. Ten aanzien van de latijnse naamgeving heerst echter nogal wat verwarring. Vaak wordt de naam *Amelanchier Canadensis* gebruikt, doch deze soort heeft bij het ontluiken groen blad. Het blad van onze krentebom is bij het ontluiken bruinachtig. Andere namen, die worden gebruikt, zijn *A. laevis* en *A. grandiflora*. Het standaardwerk Nederlandse Dendrologie van dr. Boom hantert de naam *A. la-marckii*.

De enige wilde Europese soort is de *A. ovalis*. Deze heeft bijna rond blad. Hij komt voor in de bergstreken van Midden- en Zuid-Europa. In de

Alpen treft men hem aan tot op een hoogte van 2000 meter.

Ook de Nederlandse naam werkt verwarrend. Want krenten zijn kleine gedroogde druiven en dus geen vruchten van de krentebom. Wel lijkt deze vrucht iets op de krent, en hij is ook eetbaar. Vooral vogels zijn er dol op. Vroeger werden de vruchten van de krentebom wel gedroogd en als „krenten” in de handel gebracht. In de zomer is de krentebom een weinig opvallende plant. Hoewel hij duidelijk een aantal vaak nogal kronkelige stammetjes vertoont, en dus op de naam „bom” aanspraak mag maken, maakt hij als geheel toch meestal meer de indruk van een flinke struik. Zeer opvallend is hij echter in het voorjaar, wanneer hij met typisch bruinachtig blad uitloopt, en vrijwel gelijktijdig is overdekt met een uitbundige witte bloemenweelde. Misschien nog opvallender is hij in het najaar, wanneer het blad op schitterende wijze verkleurt tot roodbruin en vaak zelfs tot warmrood. Hij is dan een sieraad voor onze tuinen en bossen. Helaas valt het blad dan tevens snel af, zodat wij er maar korte tijd van kunnen genieten.

Een bezwaar van de krentebom is, dat hij ten aanzien van andere planten onverdraagzaam is: hij laat geen onderbegroeiing toe. Het enige wat er in mijn tuin onder wil groeien, is klimop. Misschien een gevolg van de diepe schaduw onder de bom of van wortelkonkurrentie?

Joop Comijs

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 2: Het doel van de vereniging is het vergroten van de belangstelling voor het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' (hierna te noemen het Park) en het desgevraagd bijstaan van de stichting genaamd 'Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe' (hierna te noemen de Stichting) bij de uitvoering van haar taak.

Artikel 3: De vereniging tracht haar doel te bereiken door:

- a. jaarlijks één of meer zogenaamde Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
 - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen het Park betreffende;
 - c. publicaties te doen verschijnen;
 - d. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 2 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van de Stichting), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor het Park.
-

Bestuur:

D.A. Kramer	- ere-voorzitter
W.H. Borst	- ere-voorzitter
Dr. G.J. Stapelkamp	- voorzitter
Drs. M. Onderwater	- secretaris
	Rozendaalselaan 38a, 6881 LD Velp, tel. 085-619082
J.J. Prins	- penningmeester
	Bosweg 101, Apeldoorn, tel. 055-554836
M. Pronk	- vice-voorzitter
Mevr. D. Bruijn-Huurman	
M.K. van Dijke	- burgemeester van Ede
Mr. J. Drijber	- burgemeester van Arnhem
A.J. Hubers	- burgemeester van Apeldoorn
D.G. Kon	
Mevr. L.J.M. Laarman-Hageraats	
Mevr. E.M. de Ruiters-Dijkman	
Drs. H. Siepel	
P.G.A. Timmerbeil	
Mevr. B. Wit-van Koetsveld	

Adviseurs:

Ir. C.J. Stefels	- directeur Nationale Park de Hoge Veluwe
Dr. R.W.D. Oxenaar	- directeur Rijksmuseum Kröller-Müller

Bomenfonds Hoge Veluwe: postgiro 3534903 Apeldoorn.

De minimum-contributie bedraagt f 25,—. Lidmaatschap voor het leven f 250,—. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor tenminste f 25,— per jaar. 'De Schouw' wordt u gratis toegezonden. De leden ontvangen jaarlijks een accept-girokaart ter voldoening van de contributie. Het verenigingsjaar is gelijk aan het kalenderjaar.

Het lidmaatschap van de vereniging geeft geen recht op gratis toegang tot het Park.

Aanmeldingen, adreswijzigingen e.d.: Ledenadministratie Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist (tel. 03404-14165).

Postgiro 951993 t.n.v. Ver. Vrienden v.d. Hoge Veluwe.

Jaarprogramma 1987

- 31 januari** Winter Hoge Veluwedag.
Natuurontwikkeling in bossen
Drs. J.F.M. Gorgels
- 25 april** Ledenvergadering/Voorjaars Hoge Veluwedag
Diapresentatie fotowerkgroep van de vereniging
- 23 mei** Themawandeling
Fauna van heide en schraalgraslandgebieden
- 13 juni** Zomer Hoge Veluwedag I
Zorg voor bomen en boomverzorging
mw. Ir. Marjan ten Cate van Elsland
- 5 september** Zomer Hoge Veluwedag II
Grofwild in de vier jaargetijden
Stichting natuurvoorlichting Veluwe
- 17 oktober** Thema wandeling trekvogels
- 7 november** Herfst Hoge Veluwedag
Paddestoelen van de droge zandgronden